

E-knjige i e-časopisi u otvorenom pristupu

Lelas, Valentina

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:129427>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE ZNANOSTI
SMJER BIBLIOTEKARSTVO
Ak. god. 2021./2022.

Valentina Lelas

E-knjige i e-časopisi u otvorenom pristupu

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Radovan Vrana

Zagreb, srpanj 2022.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Sadržaj

Sadržaj.....	ii
1. Uvod.....	1
2. E-knjige.....	2
2.1. Kratki pregled povijesti e-knjiga.....	2
2.2. Obilježja e-knjiga.....	3
2.2.1. Prednosti e-knjiga.....	4
2.2.2. Nedostaci e-knjiga.....	5
3. E-časopisi.....	6
3.1. Kratki pregled povijesti e-časopisa.....	6
3.2. Obilježja e-časopisa.....	7
3.2.1. Prednosti e-časopisa.....	8
3.2.2. Nedostaci e-časopisa.....	8
4. Otvoreni pristup.....	10
4.1. Kriza dostupnosti znanstvenih informacija i nastanak pokreta otvorenog pristupa..	10
4.2. Definiranje otvorenog pristupa.....	12
4.2.1. „Budimpeštanska inicijativa o otvorenom pristupu“.....	12
4.2.2. „Bethesdanska izjava o objavljivanju u otvorenom pristupu“.....	13
4.2.3. „Berlinska deklaracija o otvorenom pristupu znanju u znanosti i humanistici“	14
4.2.4. „Hrvatska deklaracija o otvorenom pristupu“.....	15
4.3. Načini ostvarivanja otvorenog pristupa.....	15
4.3.1. Dvije podvrste otvorenog pristupa.....	17
4.4. Zaštita autorskih prava djela u otvorenom pristupu.....	18
4.4.1. Creative Commons licence.....	18
4.5. Prednosti otvorenog pristupa.....	19
4.6. Nedostaci otvorenog pristupa.....	20

4.7.	Pružatelji usluga u otvorenom pristupu.....	21
4.8.	Otvoreni pristup u vrijeme COVID-a 19.....	22
5.	Analiza e-knjiga u otvorenom pristupu na Web stranicama akademskih nakladnika	24
5.1.	University of California Press (UC Press)	24
5.1.1.	Analiza dostupnih knjiga u otvorenom pristupu	26
5.2.	Open Book Publishers	29
5.2.1.	Analiza dostupnih knjiga u otvorenom pristupu	30
5.3.	Amsterdam University Press (AUP)	34
5.3.1.	Analiza dostupnih knjiga u otvorenom pristupu	35
5.4.	FF Press	38
5.4.1.	Analiza dostupnih knjiga u otvorenom pristupu	40
6.	Analiza e-časopisa u otvorenom pristupu koji su dostupni na Hrčku.....	44
6.1.	Hrčak – “Portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa”	44
6.1.1.	Analiza portala Hrčak i dostupnih časopisa u otvorenom pristupu	46
7.	Rasprava o analizama	55
8.	Zaključak.....	60
9.	Literatura.....	61
	Popis slika.....	68
	Popis tablica.....	69
	Popis grafikona	70
	Sažetak	71
	Summary.....	72

1. Uvod

U sklopu digitalne revolucije krajem 20. stoljeća dogodile su se brojne tehnološke promjene. U njih možemo ubrojiti i oblike u kojima se knjige i časopisi pojavljuju. Naime, nakon više stoljeća postojanja u tiskanom obliku, knjige i časopisi poprimaju digitalni oblik. Uz navođenje definicija novonastalih pojmova e-knjiga i e-časopisa te kratki pregled povijesti navedenih vrsta publikacija, u ovom diplomskom radu bit će riječi i o njihovim obilježjima, prednostima i nedostacima. Središnji dio rada odnosi se na pokret otvorenog pristupa, koji zagovara slobodan pristup znanstvenim informacijama. Osim definiranja ovog pokreta, bit će riječi i o njegovom nastanku, obilježjima, načinima ostvarivanja i zaštiti autorskih prava vezanih za djela u otvorenom pristupu. Nakon teorijskog dijela rada, slijede dvije analize. U prvoj će se analizirati Web stranice četiri akademska nakladnika koji nude e-knjige u otvorenom pristupu, s ciljem da se prikaže koliko knjiga objavljuju na godišnjoj razini, kojim tematskim kategorijama knjige najčešće pripadaju i slično. Druga analiza dotaknut će se hrvatskog Portala za hrvatske znanstvene i stručne časopise (Hrčak). Na isti način kao i u prethodnim analizama, prikazat će se sama Web stranica i povijest portala te će se analizirati statistički podaci o časopisima na Hrčku.

2. E-knjige

Za pojam elektroničke knjige ili skraćeno, e-knjige, postoje razne definicije. Primjerice, enciklopedija Britannica (2022) definira e-knjigu kao digitalnu datoteku koja sadrži tekst i slike prikladne za elektroničku distribuciju i prikazivanje na zaslonu tako da nalikuje izgledu tiskane knjige. Nadalje, Oxfordski rječnik (Soanes, 2006) određuje e-knjigu kao knjigu koja se prikazuje na ekranu računala ili na elektroničkom uređaju koji se drži u ruci, umjesto da se tiska na papiru.

Što se tiče pojma elektroničke knjige u hrvatskoj literaturi, e-knjiga je na Hrvatskom jezičnom portalu (2022) definirana kao „digitalizirana kopija tiskane knjige“. Dasović, Petković i Pasanec Prepotić (2015) navode kako je elektronička knjiga digitalni ekvivalent tiskanoj knjizi; „knjiga koju je moguće čitati na uređajima poput računala, tableta, pametnog telefona i drugih uređaja koji su namijenjeni čitanju e-knjiga“. Također, napominju da e-knjiga pruža i druge mogućnosti koje nisu dane u klasičnoj, tiskanoj verziji knjige. Recimo, e-knjiga može „sadržavati poveznice na vanjske sadržaje ili sadržaje unutar e-knjige, različite bilješke te audiodatoteke i videodatoteke“ (Dasović i sur., 2015).

Daniela Živković (2001, str. 49) ponudila je definiciju elektroničke knjige koja je dovoljno relevantna da se upotrebljava i danas. Naime, elektroničku knjigu je definirala kao „jednu ili više računalnih datoteka omeđenog sadržaja, koje su dostupne javnosti na mreži (mrežna knjiga) ili u materijalnom obliku (na CD-ROM-u, disketi). Uz tekst može donositi sliku i zvuk kao i veze sa srodnim mrežnim stranicama te program za izmjene i dopune.“ Također, napominje kako bi e-knjiga trebala biti označena ISBN brojem (međunarodni standardni knjižni broj), a s obzirom na to da e-knjiga može biti dostupna u različitim formatima, savjetuje se da se svaki format e-knjige označi vlastitim ISBN brojem (Živković, 2001, str. 49).

Zaključuje se da je osnovna premisa na kojoj su bazirane sve definicije e-knjiga ta da je e-knjiga zapravo elektronička verzija tiskane knjige, a za čije je čitanje potrebno imati odgovarajući hardver/softver.

2.1. Kratki pregled povijesti e-knjiga

E-knjiga vuče svoje korijene iz 1971. godine. Te godine je američki student Michael Hart ručno unio tekst „Deklaracije o neovisnosti SAD-a“ na računalnu mrežu i tako stvorio prvi

digitalni dokument. Na dobrovoljnoj osnovi objavljivao je po jednu e-knjigu godišnje, a pothvat je nazvan „Projekt Gutenberg“ (Lončar, 2013). Danas Projekt Gutenberg obuhvaća preko 60000 e-knjiga kojima je moguće besplatno pristupiti, čitati ih online ili ih preuzeti na e-čitač (Project Gutenberg, 2022).

1976. u Ujedinjenom Kraljevstvu je Lou Burnard osnovao Oxford Text Archive kako bi omogućio znanstvenoj zajednici pristup knjigama. Danas se Oxford Text Archive smatra najstarijim digitalnim arhivom akademskih tekstova, uključujući i e-knjige (Horvat i Živković, 2012, str. 96).

1990-ih godina tvrtka Voyager je nudila knjige na računalu Macintosh pa neki teoretičari tvrde kako upravo tih godina u SAD-u počinje povijest e-knjiga (Horvat i Živković, 2012, str. 96).

Važno je napomenuti da se u razdoblju 90-ih godina 20. stoljeća razvio i Internet koji je uvelike dao na značaju e-knjigama činjenicom da je omogućio istodobni pristup elektroničkim knjigama većem broju korisnika preko računala na različitim lokacijama (Sudarević, 2018).

Bez obzira na nedostatak konkretnog datuma nastanka e-knjige, ono što je bitno jest činjenica da se već u razdoblju od dva desetljeća elektronička knjiga afirmirala u javnosti te su usvojeni termini za nju u svjetskim jezicima (npr. „*e-book/electronic book*“ u engleskom, „*livre numérique*“ u francuskom, „*Elektronisches Buch*“ u njemačkom...) (Horvat i Živković, 2012, str. 97).

2.2. Obilježja e-knjiga

Jedan dio knjiga se danas objavljuje isključivo u e-formatu, ali se e-knjige i dalje najčešće proizvode usporedno s proizvodnjom tiskane knjige ili nakon što su knjige već tiskane (Dasović i sur., 2015).

„Elektronička knjiga je postala važan dio kulture u digitalnom dobu, a može se reći da je s vremenom postala i multimedijaska“ (Lončar, 2013), s obzirom na to da se elektroničkom tekstu počinju dodavati nove mogućnosti poput videopriloga i raznih poveznica (Hebrang Grgić, 2018a, str. 156). No, upravo u tome i leži bit novog medija - potrebno je iskoristiti sve mogućnosti koje on nudi (Sudarević, 2018).

Elektroničku knjigu se može čitati na zaslonu računala, izravno na Internetu ili preuzetu na stolno ili prijenosno računalo. No može biti preuzeta i na e-čitač, uređaj koji se u

svakodnevnom govoru također naziva e-knjiga te na razne mobilne uređaje kao što su tableti, pametni telefoni i slično (Horvat i Živković, 2012, str. 99).

Što se tiče formata e-knjiga, neki od jednostavnih oblika e-knjige su pretraživa tekstualna datoteka ili slikovna datoteka (koja zapravo označava skeniranu sliku tiskane knjige) (Sudarević, 2018).

U samim počecima e-nakladništva, e-knjige su bile dostupne u formatima OEB i PDF. Ovi formati su još uvijek prisutni, ali trenutno prevladava format ePUB koji se smatra standardom u elektroničkom nakladništvu (Lončar, 2013). Ovaj format je dizajniran konkretno za e-čitače i mobitele, a omogućuje mnoge pogodnosti, poput primjerice, listanja same e-knjige (Horvat i Živković, 2012, str. 99).

Također, možemo spomenuti i HTML, koji je s vremenom sve prihvaćeniji u nakladništvu. HTML je označiteljski jezik koji omogućuje da e-knjigu čitamo na raznovrsnim uređajima, a tekst u svakom slučaju ostaje čitak (Sudarević, 2018).

2.2.1. Prednosti e-knjiga

E-knjiga ima mnoge prednosti. Za početak, možemo navesti to da e-knjige, u usporedbi s tiskanim knjigama, zauzimaju jako malo fizičkog prostora. Primjerice, na e-čitač ili vlastiti mobitel je moguće pohraniti velik broj e-knjiga, dok bi isti broj knjiga u tiskanom obliku zauzeo značajno više fizičkog prostora (Errera, 2022).

Jedna od najvažnijih prednosti e-knjige je njena dostupnost. Neovisno o tome u kojem mjestu na svijetu se nalazi nakladnik, čim objavi e-knjigu na mreži, do nje je moguće doći u roku par minuta (Ločniškar-Fidler, 2003). Također, e-knjige su dostupne „24 sata na dan, bez obzira na to gdje se korisnik nalazi“ (Keča, 2012).

U odnosu na tiskanu literaturu kojoj podvlačenje rečenica ili bilo kakvo označavanje nanosi veliku štetu, kod e-knjiga to nije slučaj. Moguće je pisanje bilješki, podcrtavanje i slično (Ločniškar-Fidler, 2003), a prednost u odnosu na klasične knjige jest to što se kasnije te bilješke mogu izbrisati i zapisati nove (Keča, 2012).

Sučelje se može prilagođavati po želji korisnika, a slova na zaslonu, boja i osvjetljenje pozadine se također mogu prilagođavati po potrebi. Osim što je tekst moguće čitati u mraku, postoji i mogućnost slušanja snimljene, izgovorne verzije teksta u obliku govorne knjige tj. audioknjige. Ova mogućnost je ujedno i jako korisna za osobe koje imaju bilo kakve poteškoće u čitanju (Horvat i Živković, 2012, str. 103).

„E-knjige su ekonomski i ekološki prihvatljivije za uporabu jer smanjuju potrošnju papira i grafičkih boja, što izravno doprinosi očuvanju okoliša“ (Dasović i sur., 2015).

Također, postojanje e-knjige pomoglo je i autorima koji ne mogu pronaći nakladnika za svoja djela jer e-knjigu mogu sami objaviti, na primjer, na vlastitoj Web stranici (Ločniškar-Fidler, 2003).

2.2.2. Nedostaci e-knjiga

Iako ima mnoštvo pozitivnih strana, važno je spomenuti i nedostatke e-knjige. Prvo, da bi uopće koristila e-knjigu, osoba mora biti informatički pismena, što znači da mora znati koristiti Internet, računalo ili ostale uređaje koji omogućuju čitanje e-knjiga (Keča, 2012). Vezano za to, nužna je i određena tehnička oprema za čitanje i pristup mreži (Sudarević, 2018).

Dosta nedostataka e-knjige vezano je uz sami hardver. Uređaji za čitanje e-knjiga poput e-čitača, tableta i mobitela su relativno osjetljivi i lako se mogu uništiti npr. padom na tlo, zbog vlage ili topline, a zbog malih ekrana su neprikladni su za čitanje dužih tekstova (Ločniškar-Fidler, 2003). Usto, upozorava se da bi jednoga dana suvišan elektronički otpad mogao ekološki zagađivati okoliš (Horvat i Živković, 2012). Također, kao velik nedostatak e-knjige navodi se i nekompatibilnost hardvera i softvera (Keča, 2012). Naime, „zbog brzog razvoja tehnologije i promjene formata može dogoditi da format e-knjige nije kompatibilan s e-čitačem“ (Sudarević, 2018).

Kao neki od banalnijih nedostataka e-knjiga su ti što, primjerice, pri čitanju na e-čitačima ili općenito kod čitanja e-knjiga online, postoji mogućnost pojave neželjenih oglasa tijekom čitanja. Nadalje, baterija na uređajima se može istrošiti, ili može nestati struje (Errera, 2022).

3. E-časopisi

Ne postoji općeprihvaćena definicija e-časopisa.

Primjerice, Oxford English Dictionary (Soanes, 2006) uopće ne nudi definiciju e-časopisa. Eventualno, može se kombinirati definicija časopisa („svaka periodična publikacija koja sadrži vijesti ili se bavi pitanjima od trenutnog interesa“) s definicijom prefiksa e- koji označava razmjenu informacija u elektroničkom formatu/prikaz na zaslonu računala ili ručnog uređaja.

S druge strane, Cambridge Dictionary (2022) pruža kratku definiciju - e-časopis je definiran kao (specijalistički) časopis koji se objavljuje na Internetu.

Mukherjee (2010) definira e-časopis kao publikaciju, često znanstvenu, a dostupnu u kompjuteriziranom formatu i distribuiranu elektronički, online (npr. putem Interneta) ili offline (npr. CD-ROM-a). Navjoti i Vasishta (2007) navode da elektronički časopisi mogu biti široko definirani kao bilo koji časopis, magazin, e-zine, Web-zine, bilten ili kao bilo koja vrsta elektroničke serijske publikacije koja je dostupna na Internetu.

Što se pak tiče hrvatskih izvora, Hrvatski jezični portal (2022), kao i Oxford English Dictionary, također ne nudi nikakvu definiciju za e-časopise, dok nudi definiciju za relativno uži pojam, e-zine („naziv za magazine na Internetu, stranice s vijestima i člancima iz različitih područja, donekle nalikuju tjednicima u papirnatom izdanju“). Konjević (2001) definira elektronički časopis kao časopis dostupan u digitalnom (elektroničkom) formatu: na CD-ROM-u ili Internetu.

3.1. Kratki pregled povijesti e-časopisa

Prvi e-časopisi nastali su već 1970-ih godina, ali nisu bili široko prihvaćeni (Konjević, 2008). „Računala su bila skupa, za njihovo korištenje trebalo je imati određena programerska znanja, a grafičke mogućnosti računalnih ekrana bile su male“ (Konjević, 2007a).

No, sve se promijenilo devedesetih godina dvadesetog stoljeća pojavom osobnih računala, Windows operativnog sustava i World Wide Web-a (Konjević, 2007a). Iako je Internet isprva bio smatran medijem za znanstvene i akademske organizacije, s vremenom je počela rasti i šira publika za digitalne sadržaje objavljujane na Internetu. Shodno tome, nastali su i prvi e-časopisi. Jedan od primjera takvih ranih e-časopisa je „Postmoderna kultura“. Osnovan je 1990., nakladnik mu je Hopkins University Press, a objavljuje se i danas. Ovaj časopis je tako

jedan od prvih koji je iskoristio prednosti Interneta u vrijeme njegovih početaka te se ujedno i prilagodio samoj kulturi koja se mijenjala (Cole, 2004).

Broj elektroničkih časopisa u početku nije bio osobito velik, ali to se promijenilo 1996. godine, kad su svi bitni svjetski nakladnici krenuli s izdavanjem svojih tiskanih časopisa u e-obliku (Konjević, 2008). Britanska izvješća iz 1997. godine navode da je u siječnju 1996. godine na Webu postojalo 115 e-časopisa. Već nešto više od godinu nakon, u listopadu 1997., taj broj je porastao na 1300 e-časopisa (Hitchcock, Carr i Hall, 1997). Otada, broj elektroničkih publikacija, pogotovo znanstvenih časopisa, konstantno raste, a danas svi bitni svjetski nakladnici poput npr. nakladničkih kuća Springer, Elsevier, Wiley i Academic Press nude elektroničke časopise (Konjević, 2001).

„Većina ih je samo elektronička inačica tiskanoga oblika časopisa i međusobno se gotovo ne razlikuju, ali se javljaju i časopisi koji izlaze isključivo u elektroničkome obliku“ (Konjević, 2008).

Izvješća JCR-a (engl. *Journal Citation Reports*) za 2022. godinu navode više od 21000 akademskih časopisa u elektroničkom obliku, iz ukupno 114 zemalja. Od toga, gotovo 13000 časopisa ima barem jednu publikaciju koja je dostupna u otvorenom pristupu, a više od 5300 časopisa objavljuje sav svoj sadržaj u otvorenom pristupu (Research information, 2022).

Možemo spomenuti i podatke dostupne na DOAJ-u, „bazi podataka koja sadrži mnoštvo znanstvenih i stručnih elektroničkih časopisa dostupnih u otvorenom pristupu“ (Jurilj, Dragičević, 2021). Trenutno se u ovoj bazi nalazi 18157 elektroničkih časopisa na čak 80 svjetskih jezika (DOAJ, 2022).

3.2. Obilježja e-časopisa

Možemo razlikovati nekoliko vrsta e-časopisa tijekom povijesti. Prvi su klasični elektronički časopisi, koji su izvorno bili distribuirani putem e-pošte. Danas su takvi e-časopisi dostupni na Webu, a pristup im je besplatan. Nakon njih, možemo spomenuti elektroničke verzije tiska, a to su časopisi dostupni u tiskanom i u elektroničkom obliku. Nadalje, model baze podataka i softverski model označavaju članke koji se nalaze u središnjoj bazi podataka. Tu bazu održava nakladnik, a pretplatnici imaju dopuštenje za pristup bazi i preuzimanje članaka. Zatim (iako u današnje vrijeme rijetki), javljaju se i časopisi na CD-ROM-u. Pod pojmom „puni tekst“ na Internetu se mogu pronaći e-časopisi s dostupnim cijelim člancima. Konačno, izvorno elektronički časopisi su časopisi dostupni samo u elektroničkom obliku, za

koje ne postoje tiskana ili CD verzija (Navjoti, Vasishta, 2007). Što se pak tiče formata e-časopisa, HTML i PDF format su najčešće korišteni (Konjević, 2001).

3.2.1. Prednosti e-časopisa

Mnoštvo je prednosti e-časopisa. Možemo im pristupiti brže nego tiskanim časopisima, u samo nekoliko minuta ili čak sekundi. Ujedno, i navigacija i pretraživanje su daleko lakši, a moguće je pristupiti i samo onim člancima koji nas konkretno zanimaju, bez trošenja vremena na one koji su nam u trenutku nebitni. Usto, mogućnosti pretraživanja su ogromne, pa se tako može pretraživati na temelju naslova, ključnih riječi, autora, teme i slično (Navjoti, Vasishta, 2007).

Elektronički časopisi nude mnoge mogućnosti koje ne postoje u tiskanom časopisu (Konjević, 2007a). Primjerice, dok tiskani časopisi imaju samo tekst i dvodimenzionalne slike, e-časopisi mogu dodatno uključivati audio i video, koji pomažu lakšem razumijevanju teksta. K tomu, i hipertekstualne veze su također velika prednost, jer je zbog raznih poveznica lako doći do drugih radova, članaka i slično (Navjoti, Vasishta, 2007).

Nadalje, članci se mogu spremirati u digitalnom obliku kao tekstualna, HTML ili PDF datoteka. Ekonomično je, za pohranjivanje ne treba mnogo fizičkog prostora, a člancima možemo pristupiti bezbroj puta (Navjoti, Vasishta, 2007). Povrh toga, štedi se prostor u knjižnicama, a samo pretraživanje ne ovisi o radnom vremenu knjižnice (Konjević, 2001). E-časopisima se može pristupiti 24 sata dnevno, na bilo kojem mjestu, nije potrebno ići fizički u knjižnicu kako bismo dobili primjerak nekog članka (Navjoti, Vasishta, 2007).

3.2.2. Nedostaci e-časopisa

Unatoč brojnim prednostima, e-časopisi imaju i nedostatke. Prvenstveno, to su problemi financijske prirode, u koje možemo uključiti i ogromne cijene godišnjih pretplata na akademske časopise koje institucije poput knjižnica moraju plaćati nakladnicima. Naime, ove cijene dosežu do čak nekoliko tisuća američkih dolara. Kako bi ilustrirali te cijene, možemo spomenuti primjer kojeg navodi knjižničarka Bonnie Swoger (2012). Naime, ona uspoređuje tadašnju cijenu američkog tjednika „People“, čija je godišnja pretplata koštala 100 američkih dolara, s cijenom godišnje pretplate na akademski časopis „Journal of Coordination Chemistry“ čiju su pretplatu institucije trebale platiti čak nešto više od 11 tisuća američkih dolara. Danas se elektronička verzija časopisa „People“ može čitati besplatno preko e-čitača Kindle (Amazon, 2022), dok godišnju pretplatu na elektroničku verziju časopisa „Journal of Coordination Chemistry“ institucije moraju platiti čak 17 tisuća američkih dolara (Taylor &

Francis Online, 2022). Upravo ove previsoke cijene pretplata na akademske časopise bile su glavni povod za početak pokreta otvorenog pristupa.

Osim toga, kao nedostatak e-časopisa, navodi se i oslanjanje na opremu. Za čitanje elektroničkog časopisa potrebno je imati računalo, pristup Internetu, odgovarajući softver i stabilnu internetsku vezu. Iako to nije problem za razvijene zemlje, itekako je problem za zemlje u razvoju. Također, dalo bi se raspravljati i o tome da je elektroničku verziju online časopisa lako izgubiti zbog nepouzdanosti hardvera i softvera, a dugo čitanje sa zaslona može biti zamorno i uzrokovati naprezanje očiju (Navjoti, Vasishta, 2007).

4. Otvoreni pristup

Otvoreni pristup je novi oblik nakladništva, stvoren s temeljnom idejom da bi znanstvena literatura trebala biti svima, besplatno dostupna (Open Access Network, 2022). Otvoreni pristup je nastao kao rješenje za problem nejednakosti koja je postojala između onih koji su imali pristup informacijama i onih koji nisu, što je bilo povezano s visokim cijenama pretplata na časopise koje su nakladnici nametali, a s kojima se pretplatnici nisu mogli nositi. Zahvaljujući razvoju Interneta, ideja o otvorenom pristupu je realizirana (UNESCO, 2015).

Načela otvorenog pristupa se uglavnom odnose na znanstvenu literaturu. Ali, treba imati na umu da znanstvena literatura nije jedina koja može biti dostupna u otvorenom pristupu (Smits, Pells, 2022, str.7). Razne vrste digitalnog sadržaja također mogu biti u otvorenom pristupu. Primjerice, slike, glazba, filmovi, vijesti i romani. No, izraz „otvoreni pristup“ je nastao s ciljem uklanjanja prepreka koje postoje prilikom pristupa znanstvenim informacijama (Suber, 2012), a u takvom kontekstu se spominje i u ovom radu.

4.1. Kriza dostupnosti znanstvenih informacija i nastanak pokreta otvorenog pristupa

Inicijativa koja zagovara otvoreni pristup pojavila se ponajprije zbog visokih cijena i ograničavajućih autorskih prava vezanih za znanstvene publikacije (Mučnjak, 2011).

Naime, znanstveni časopisi su oduvijek imali bitnu ulogu u širenju znanja, pogotovo za akademsku i istraživačku zajednicu (Legros, Ginsburgh i Dewatripont, 2006). Stoga je i znanstvenicima bio cilj objavljivati rezultate svojih istraživanja u onim časopisima koji su se smatrali ključnim za neko područje i koji su imali odjeka. No, kad su sredinom 20. stoljeća komercijalni nakladnici uvidjeli vrijednost koja leži u znanstvenim radovima, krenuli su podizati cijene pretplata na znanstvene časopise (Hebrang Grgić, 2018b). Knjižnice koje su nabavljale znanstvene časopise, više nisu mogle pratiti porast cijena i izdvajati veliku količinu sredstava za njihovu nabavu (Legros, Ginsburgh i Dewatripont, 2006).

Posljedično, knjižnice i slične institucije krenule su otkazivati preplate na časopise, a razni korisnici, poput studenata, nastavnika i znanstvenika, su počeli ostajati bez „kvalitetnih i provjerenih informacija na kojima su temeljili svoja istraživanja“ (Hebrang Grgić, 2018b).

„Javila se kriza dostupnosti znanstvenih informacija, koja je svoj vrhunac doživjela 1980-ih godina“ (Hebrang Grgić, 2018b). U izvješću Europske komisije iz 2006. godine, navodi se

podatak da su cijene znanstvenih časopisa između 1975. i 1995. godine porasle za čak 200-300% (Edwards i Shulenburg, 2009; prema Tenopir i King, 2000).

No, krajem 20.stoljeća ujedno dolazi i do velikih tehnoloških promjena, koje su, između ostaloga, imale utjecaja i na znanstveno nakladništvo.

1989. godine britanski znanstvenik Tim Bernes-Lee je predložio koncept informacijske mreže, kasnije poznate pod imenom World Wide Web (Science and media museum, 2020). Ovo je izazvalo svojevrsnu prekretnicu i promjene u znanstvenom nakladništvu. Naime, u tradicionalnom nakladničkom modelu, s jedne strane su se nalazili autori, s druge knjižnice, a nakladnici su djelovali kao posrednici između njih. Razvojem Interneta, autori su dobili mogućnost da samostalno objave svoje radove na Web stranicama ili unutar repozitorija (Legros, Ginsburgh i Dewatripont, 2006).

Naravno, valja napomenuti da komercijalni nakladnici nisu nestali pojavom Interneta, samo su promijenili platformu. Osim tradicionalnog znanstvenog nakladništva, otvorilo se tržište i za alternativne načine distribucije znanstvene literature. Javio se i novi poslovni model omogućen tehnologijom, koji je počeo sve više jačati – otvoreni pristup (Welling, Bukvova, Nyman, Björk i Hedlund, 2011).

Podsjetimo da je otvoreni pristup već imao neke naznake u Projektu Gutenberg pokrenutom 1971. godine. Također, kasnih 1980-ih su nastali i prvi besplatni online časopisi poput časopisa „Psychology“ i „Computer Systems Review“ (UNESCO, 2015). No, tek pojavom Interneta ovaj pristup dobiva više na važnosti.

Jedan od onih koji su prvi uvidjeli potencijal Interneta bio je profesor filozofije Peter Suber. Kad se pojavio Internet, Suber je bio fasciniran njegovim mogućnostima te je na mrežu stavio neke od svojih radova u HTML obliku, bez velikih očekivanja. Konkretnije, na Web stranicu fakulteta na kojem je radio, objavio je neke svoje radove, besplatno dostupne kolegama, ali i bilo kome drugome tko bi naišao na njih. Radovi su ubrzo privukli i znanstvenu publiku. Naime, počeli su mu se javljati drugi ljudi koje je također zanimala filozofska tematika o kojoj je on pisao. Naravno, Suber je bio samo jedan od mnogih koji je primijetio mogućnosti Weba kao medija koji može poslužiti kao prostor za raspravu i suradnju na daljinu (Smits, Pells, 2022).

1991. godine, Paul Ginsparg osnovao je repozitorij arXiv.org. ArXiv je prvotno bio zamišljen kao svojevrsno elektroničko „skladište“, koje bi pružalo kratkoročni pristup elektroničkim verzijama znanstvenih članaka, prije njihove recenzije i objave (Smits, Pells, 2022). ArXiv

postoji još i danas na URL-u <https://arxiv.org/>, a služi kao arhiv i platforma za besplatnu distribuciju, s više od dva milijuna članaka iz područja fizike, matematike, informatike i slično (ArXiv, 2022).

Iste godine nastaje i „EJournal“, jedan od najranijih recenziranih časopisa koji je bio u otvorenom pristupu. Ubrzo se javljaju i drugi, poput časopisa „Education policy analysis archives“, „Electronic green journal“, „Electronic journal of sociology“ i tako dalje (DOAJ, 2022).

Uz pojave časopisa u otvorenom pristupu, javljaju se i mnoge druge novosti vezane za otvoreni pristup. Primjerice, 1994. Stevan Harnad predlaže samoarhiviranje. Iste godine, časopis „Florida Entomologist“ prelazi iz tiskanog oblika u časopis u otvorenom pristupu. 1997. godine bibliografska baza podataka „The Medline“ također prelazi u otvoreni pristup, u sklopu baze „PubMed“. Godinu kasnije osnovan je i prvi svjetski komercijalni nakladnik u otvorenom pristupu pod nazivom „BioMed Central“ te se 1999. javlja i Inicijativa za otvoreni pristup (Sibele, 2013). No, kao formalni začetak inicijative otvorenog pristupa navodi se 2002. godina, kad je na sastanku u Budimpešti po prvi put definiran pojam „otvoreni pristup“ (Otvorena znanost, 2022).

4.2. Definiranje otvorenog pristupa

Otvoreni pristup je definiran kroz tri važne izjave, poznate i pod kraticom 3B ili BBB. To su „Budimpeštanska inicijativa o otvorenom pristupu“, „Bethesdanska izjava o objavljivanju u otvorenom pristupu“ i „Berlinska deklaracija o otvorenom pristupu“ (Suber, 2012).

4.2.1. „Budimpeštanska inicijativa o otvorenom pristupu“

1. i 2. prosinca 2001. godine se u Budimpešti održao sastanak Instituta „Otvoreno društvo“ (danas djeluje kao Zaklada „Otvoreno društvo“). Svrha sastanka bila je ubrzati ostvarenje ideje da svi istraživački članci iz akademskih područja postanu besplatno dostupni na Internetu. Sudionici su istraživali kakve bi inicijative bile učinkovite i koje bi strategije bile najpristupačnije da se postigne što veći uspjeh. Također, istraživali su načine na koje bi Institut „Otvoreno društvo“ i druge zaklade, najproduktivnije mogle upotrijebiti svoje resurse, kako bi pomogle da se dogodi prijelaz na otvoreni pristup. Kao rezultat istraživanja, nastala je „Budimpeštanska inicijativa o otvorenom pristupu“ (BOAI). Kroz ovu inicijativu je, između ostaloga, ponuđena i prva definicija otvorenog pristupa (Budapest Open Access Initiative, 2002).

Sama deklaracija inicijative za otvoreni pristup objavljena je 14. veljače 2002. godine. U njoj se otvoreni pristup definira kao „besplatna i neograničena dostupnost recenzirane znanstvene literature na Internetu“. Svim korisnicima trebalo bi, među ostalim, biti dopušteno „čitanje, preuzimanje, kopiranje, distribucija, ispis i indeksiranje ovih članaka, bez financijskih, pravnih ili tehničkih prepreka“. Jedino ograničenje ticalo bi se autorskog prava, to jest, korisnici bi trebali autorima priznati integritet nad njihovim radom putem ispravnog citiranja. Smatraju kako će uklanjanje prepreka znanstvenoj literaturi ubrzati istraživanja, obogatiti obrazovanje i učiniti literaturu korisnijom. Također, u deklaraciji se navodi da je otvoreni pristup ekonomski izvediv i da autorima i njihovim djelima pruža veću vidljivost i utjecaj. Osim definiranja otvorenog pristupa i pozivanja pojedinaca i institucija da podrže ovaj pokret, u deklaraciji se predlažu i dvije strategije za postizanje otvorenog pristupa. Prva je „samoarhiviranje tj. pohranjivanje članaka u otvorene digitalne arhive/repositorije“. Druga strategija je „da postojeći časopisi prijeđu u otvoreni pristup, a da se ujedno i pokrene nova generacija časopisa, koja bi nudila recenzirane znanstvene članke u otvorenom pristupu“. Ovi časopisi se ne bi smjeli pozivati na autorska prava za ograničavanje pristupa i ne bi smjeli korisnicima naplaćivati pretplatu ili druge naknade za pristup člancima. Svi troškovi trebali bi trebali biti pokriveni od strane fondova raznih zaklada ili vlada. Osim navođenja ove dvije strategije, u deklaraciji je naznačeno kako se potiče daljnje eksperimentiranje s načinima prijelaza na otvoreni pristup. Uz sudionike sastanka, inicijativu je potpisalo preko tisuću organizacija i šest tisuća pojedinaca (Budapest Open Access Initiative, 2002).

4.2.2. „Bethesdanska izjava o objavljivanju u otvorenom pristupu“

11. travnja 2003., održan je sastanak u Medicinskom institutu u Marylandu, na temu nakladništva i otvorenog pristupa. Na sastanku je formirana i dotična izjava, kojoj je svrha bila potaknuti raspravu unutar biomedicinske istraživačke zajednice u vezi toga kako, i što prije, ostvariti prijelaz na nakladništvo s otvorenim pristupom. Publikacije otvorenog pristupa su definirali kroz dva uvjeta koja bi takve publikacije trebale ispunjavati – prvi je da autori/nositelji prava daju svim korisnicima trajno pravo pristupa publikaciji, bez ikakvih ograničenja. Kao drugi uvjet navode to da publikacija odmah nakon objavljivanja bude pohranjena u barem jednom online repozitoriju. Nakon definiranja otvorenog pristupa, slijedile su tri izjave radnih skupina. Prva je bila izjava Radne skupine institucija i agencija za financiranje, u kojoj su sudionici naveli da će poticati fakultete i primatelje stipendija na objavljivanje u skladu s načelima otvorenog pristupa. Pristali su i pomoći s financiranjem mogućih troškova na koje autori mogu naići prilikom objave radova u recenziranim

časopisima, prema modelu otvorenog pristupa. Slijedila je izjava Radne skupine za knjižnice i nakladnike. Izrazili su kako vjeruju da će otvoreni pristup biti važna komponenta znanstvenog nakladništva u budućnosti. Sudionici su naveli da će knjižnice i nakladnici učiniti sve u njihovoj moći da se prijelaz na otvoreni pristup što prije dogodi. Knjižnice će podučiti svoje korisnike o prednostima objavljivanja u otvorenom pristupu i u svojim katalozima navesti i istaknuti časopise s otvorenim pristupom. Nakladnici su se obvezali na pružanje opcije otvorenog pristupa za sve članke objavljene u časopisima pod njihovom nakladom. Usto, obećali su surađivati s drugim nakladnicima koji također nude publikacije u otvorenom pristupu. Konačno, u izjavi Radne skupine znanstvenika i znanstvenih društava, sudionici su naveli da podržavaju načela otvorenog pristupa te da iskazuju svoju podršku za časopise koji prelaze na otvoreni pristup. Također, usuglasili su se da će raditi na promicanju vrijednosti članaka, bez obzira na to u kojim se časopisima oni pojavljuju. Slažu se da je obrazovanje neizostavan dio postizanja otvorenog pristupa te se obvezuju na educiranje o važnosti otvorenog pristupa (Bethesda Statement on Open Access Publishing, 2003).

4.2.3. „Berlinska deklaracija o otvorenom pristupu znanju u znanosti i humanistici“

22. listopada 2003. godine donesena je „Berlinska deklaracija o otvorenom pristupu“. Potpisnici deklaracije uvidjeli su mogućnosti Interneta u distribuciji znanja te promjene koje to nosi za znanstveno nakladništvo. „Berlinska deklaracija o otvorenom pristupu“ stavlja naglasak na Internet kao instrument koji sa sobom nosi mogućnost za stvaranje globalnog i interaktivnog prikaza cjelokupnog ljudskog znanja. Kao cilj u deklaraciji se navodi ideja da informacije postanu široko i lako dostupne cijelom društvu, što je potrebno napraviti kroz inicijativu otvorenog pristupa. No, navode da je za ostvarenje tog cilja potrebno da „Web bude održiv, interaktivan i transparentan, a sadržaj i softverski alati otvoreno dostupni“. Nadalje, u idealnom slučaju otvorenog pristupa, svi proizvođači znanstvenog znanja, trebali bi doprinijeti otvorenom pristupu. Ti doprinosi uključuju i rezultate znanstvenih istraživanja, neobrađene podatke i metapodatke, izvorne materijale, digitalne prikaze i slično. Važno je da se zadovolje dva uvjeta, jednaka onima navedenim u Bethesdanskoj izjavi – autori svim korisnicima trebaju dati sva prava na publikaciju, te potpuna verzija publikacije mora biti pohranjena u najmanje jednom mrežnom repozitoriju. Konačno, u deklaraciji se navodi da sudionici, kao pojedinci i organizacije, namjeravaju poticati istraživače na objavljivanje „u skladu s načelima otvorenog pristupa“, a nositelje kulturne baštine poticati da podrže otvoreni pristup tako da ponude svoje izvore na Internetu. Konačno, ističu da za cilj imaju pronaći

rješenja koja podupiru daljnji razvoj pravnog i financijskog okvira otvorenog pristupa (Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities, 2003).

4.2.4. „Hrvatska deklaracija o otvorenom pristupu“

Zbog „nedostatka strateških odrednica o pristupu, pohrani i čuvanju znanstvenih informacija u Hrvatskoj“, a potaknuta prethodno navedenim izjavama, u listopadu 2012. godine je donesena i „Hrvatska deklaracija o otvorenom pristupu“. Kao cilj deklaracije navodi se „senzibiliziranje svih sudionika u stvaranju, objavljivanju, korištenju i čuvanju znanstvenih informacija u Hrvatskoj“. Nadalje, otvoreni pristup je definiran kao „slobodan, besplatan i neometan mrežni pristup digitalnim znanstvenim informacijama koji omogućava čitanje, pohranjivanje, distribuciju, pretraživanje, dohvaćanje, indeksiranje i/ili drugo zakonito korištenje. Slobodan u ovom kontekstu znači trajno slobodan od bilo kakvih ograničenja i postavljanja uvjeta za pristup i korištenje“. Pod pojmom znanstvene informacije podrazumijevaju „sve plodove istraživačkog, razvojnog, stručnog i obrazovnog rada“. Potpisnici smatraju znanstvena istraživanja neophodnima za razvoj društva te pozivaju „znanstvene i obrazovne ustanove, organizacije i udruge na surađivanje kako bi se u otvoreni pristup pohranile sve hrvatske znanstvene informacije“. Ističu i osam stavki u kojima objašnjavaju važnost znanstvenih informacija i otvorenog pristupa te navode kako bi trebalo postupati s uvođenjem otvorenog pristupa. Znanstvene informacije smatraju nacionalnim blagom i tvrde da bi rezultati javno financiranih znanstvenih istraživanja trebali biti trajno dostupni u otvorenom pristupu. „Ovim putem, hrvatsko znanje će naći nove korisnike, što će povećati i ugled hrvatske znanosti i kulture“. Važnim smatraju da se u otvoreni pristup stave sve informacije povezane s Hrvatskom, bilo to tako da su informacije proizveli hrvatski građani ili strani građani. Spominje se i da je bitan rad na primjeni novih modela licenciranja kojima se omogućava otvoren pristup. Konačno, ističe se da nacionalnu strukturu za otvoreni pristup tvori više faktora, uključujući ljude, organizacije, opremu i sadržaj te treba nastojati da ta struktura bude održiva (Hrvatska deklaracija o otvorenom pristupu, 2012).

4.3. Načini ostvarivanja otvorenog pristupa

Postoji nekoliko načina objavljivanja u otvorenom pristupu - Diamond/Platinum, Gold, Bronze, Green, Black i Hybrid (Barnes, 2018). Od navedenih, najčešće se koriste Gold OA (zlatni način) i Green OA (zeleni način) (RUB, 2022). Ova dva načina zapravo odgovaraju i dvjema strategijama za ostvarivanje otvorenog pristupa, koje su spomenute u

Budimpeštanskoj deklaraciji – Gold OA predstavlja časopise u otvorenom pristupu dok Green OA odgovara samoarhiviranju (Gudéon, 2006).

Diamond/Platinum OA (dijamantni/platinasti otvoreni pristup) se uglavnom odnosi na online znanstvene časopise u otvorenom pristupu, u kojima autori mogu besplatno objavljivati. Ove časopise obično pokreće zajednica, a podržavaju ih razne institucije ili državne infrastrukture (Author Services, 2022a). Kod ovog načina ostvarivanja otvorenog pristupa, autori ne moraju plaćati nikakvu vrstu naknade, a mogu zadržati autorska prava. S druge strane, korisnici također ne moraju plaćati naknadu, a ne postoje prepreke za pristup ili upotrebu knjiga/članaka. Open Book Publishers (URL: <https://www.openbookpublishers.com/>) je primjer akademskog nakladnika koji knjige objavljuje na ovaj način (Barnes, 2018).

Gold OA (zlatni otvoreni pristup) znači da autor objavljuje svoj članak u online znanstvenom časopisu s otvorenim pristupom. U ovom slučaju, članak je besplatno dostupan odmah od trenutka objave, što znači da ga korisnici odmah smiju koristiti. Ovo pozitivno utječe i na vidljivost članka, jer je zbog ovako ranog objavljivanja članka, veći i postotak čitanja i citiranja članka. Nakon objave članka ili knjige u Gold OA, autori mogu zadržati autorska prava, a korisnici mogu slobodno koristiti te radove, uz referiranje na autora. Autorska prava se kontroliraju putem ugovora, koji uključuje Creative Commons licencu po izboru autora. Također, obično je potrebno platiti naknadu za objavljivanje rada, te je ovo jedina razlika u odnosu na Diamond OA (Author Services, 2022a). Neki od primjera nakladnika koji pružaju objavljivanje u Gold OA su „Public Library of Science“ (PLOS, URL: <https://plos.org/>) i „BioMed Central“ (URL: <https://www.biomedcentral.com/>) (Cornell University Library, 2022).

Bronze OA (brončani otvoreni pristup) se odnosi na slučajeve kad je sadržaj besplatan za čitanje i preuzimanje na Web stranici nakladnika, ali nije objavljen pod otvorenom licencom koja pruža mogućnost dijeljenja ili ponovne upotrebe. Nakladnik može ukinuti pristup u svakom trenutku. Ovaj oblik „otvorenog“ pristupa se često koristi kako bi radovi bili dostupni za čitanje samo nakratko. Primjerice, Bronze OA se koristi prilikom nekog katastrofalnog događaja, kao što je to COVID-19. Ali, s obzirom na to da ne postoji otvorena licenca, način ovakvog objavljivanja teško da se može uopće smatrati otvorenim pristupom (Barnes, 2018).

Green OA (zeleni otvoreni pristup) je poznat i pod nazivom samoarhiviranje. Naime, ovaj način se odnosi na to da autori mogu samostalno arhivirati rad na vlastitoj Web stranici ili na neovisnom mrežnom repozitoriju. Verzija rada koja se arhivira može biti rana verzija, tj.

rukopis, ili konačna verzija (Elsevier, 2022). Kod objavljivanja na način Green OA, autori obično ne zadržavaju autorska prava (Barnes, 2018). Također, u ovom slučaju nije potrebno platiti naknadu za objavljivanje (Author Services, 2022a). Neke Web stranice koje nude uslugu samoarhiviranja su „eCommons“ (URL: <https://ecommons.cornell.edu/>) i „arXiv“ (URL: <https://arxiv.org/>) (Cornell University Library, 2022). Kao hrvatski primjer koji pruža autorima mogućnost samoarhiviranja radova, može se navesti hrvatska online bibliografska baza podataka – „CROSBİ“ (URL: <https://www.bib.irb.hr/>).

Black OA (crni otvoreni pristup) se odnosi na objavljivanje radova koji nisu javno licencirani ili nemaju dodijeljena prava ponovne upotrebe, tj. na radove koji se nezakonito dijele na Internetu. Primjer gdje se radovi objavljuju na ovaj način jest Sci-Hub (URL: <https://sci-hub.se/>) (Barnes, 2018). Web stranice poput ove ilegalno nude digitalne kopije objavljenih članaka iz časopisa, a ne traže suglasnost ni od autora ni od nakladnika (Björk, 2017).

Konačno, Hybrid OA (hibridni, miješani otvoreni pristup) se uglavnom odnosi na časopise. Konkretno, hibridni časopis označava časopis s pretplatom, u kojem su neki članci javno dostupni, dok je ostalima moguće pristupiti tek uz plaćanje naknade (Rettberg, 2018). Kao primjer hibridnog časopisa s otvorenim pristupom može se navesti časopis „Lingua“ (URL: <https://www.journals.elsevier.com/lingua>) (Rettberg, 2018). Također, Hybrid OA se može odnositi i na knjige. To su slučajevi kad nakladnici nude otvoreni pristup knjigama samo na razini poglavlja. Takve knjige se ponekad nazivaju i hibridnim knjigama (Barnes, 2018). Također, ovaj naziv može označavati i knjige koje su objavljene paralelno i kao standardno, tiskano izdanje i kao online izdanje u otvorenom pristupu (RUB, 2022).

4.3.1. Dvije podvrste otvorenog pristupa

Valja spomenuti i dvije podvrste otvorenog pristupa - „gratis“ i „libre“ otvoreni pristup. „Gratis“ i „libre“ zapravo nisu načini ostvarivanja otvorenog pristupa. Oni se odnose na to u kolikom stupnju je neki od prethodno navedenih načina „otvoren“, to jest, kolika je korisnička sloboda u pristupu djelima. „Gratis“ otvoreni pristup označava da korisnik može djelu pristupiti besplatno i to je jedino pravo koje korisnik ima. Ova djela nisu nužno oslobođena autorskih prava, tako da za sve ostale mogućnosti korisnik mora tražiti dopuštenja. „Libre“ otvoreni pristup također pruža besplatan pristup djelima, a djela su dodatno oslobođena i nekih autorskih prava te ograničenja nametnutih licenciranjem (Suber, 2012). Tako, primjerice, Gold OA i Green OA mogu biti i „gratis“ i „libre“, iako su većinom „gratis“ (Suber, 2008).

4.4. Zaštita autorskih prava djela u otvorenom pristupu

S prelaskom na digitalne tehnologije i u otvoreni pristup, pojavili su se problemi raznih zlouporaba sadržaja, poput masovnog digitalnog piratstva i široko rasprostranjene neovlaštene distribucije i korištenja sadržaja (Katulić, 2018). Danas u ovakvim slučajevima pomaže činjenica da su novi radovi zaštićeni autorskim pravima odmah od trenutka njihovog nastanka. Kod radova u otvorenom pristupu, autorska prava isprva pripadaju autoru, a kasnije ih autor putem ugovora prenosi na nakladnika (Suber, 2012).

Autorska prava su vrsta intelektualnog vlasništva koja omogućuju tvorcu djela da odluči hoće li njegovo djelo (i pod kojim uvjetima) moći koristiti druge osobe (Author Services, 2022b).

Standardna autorska prava, primjerice, za tiskane knjige, funkcioniraju po modelu „all rights reserved“ (sva prava pridržana). To je najstroži model u pogledu slobode pristupa i korištenja autorskih djela. No, prelaskom na digitalne medije i razvojem otvorenog pristupa, događaju se promjene i u oblicima zaštite autorskih prava (Mučnjak, 2011).

Prema načelima otvorenog pristupa da bi sva djela trebala biti svima dostupna, a time i oslobođena restrikcija o autorskim pravima, javlja se inicijativa pod nazivom „no rights reserved“ (nijedno pravo pridržano). Kao neki srednji model, između ove dvije krajnosti, postoji i model kojeg bi mogli opisati kao „some rights reserved“ (neka prava pridržana). U tom modelu, autor sam određuje razinu zaštite svojih djela putem ugovora i odabranih licenci (Mučnjak, 2011).

Ugovor se potpisuje prije samog objavljivanja rada (Bogdanović, 2016). Autor pritom odabire licencu po izboru, ovisno o tome koliki stupanj slobode želi dati svojim djelima (Author Services, 2022b).

Danas se za djela u otvorenom pristupu najčešće koriste Creative Commons licence (licence kreativne zajednice) (Suber, 2012). „One omogućuju autorima da jednostavno odluče koja će prava na djelo zadržati, a što će biti dopušteno korisnicima“ (Katulić, 2018).

4.4.1. Creative Commons licence

Trenutno postoji šest vrsta Creative Commons licenci (Creative Commons, 2022).

Ove licence su zapravo kombinacija sastavljena od četiri moguća elementa korištenja djela. Ti elementi su: BY - „Attribution“ (imenovanje), SA - „ShareAlike“ (dijeli po istim uvjetima), NC – „NonCommercial“ (nekomercijalno) i ND – „NoDerivs“ (bez prerada) (Mučnjak, 2011).

BY označava da je korištenje djela omogućeno uz to da se zasluge pripišu autoru, SA da drugi mogu koristiti djelo, ali u istim uvjetima kao u licenci koju je odabrao autor, NC da su dopuštene samo nekomercijalne upotrebe djela, a ND da nisu dopuštene nikakve promjene i prilagodbe koje se tiču djela (Mučnjak, 2011).

Koristeći ove uvjete, stvorene su kombinacije CC BY (licenca s najviše dopuštenja), CC BY-SA, CC BY-NC, CC BY-NC-SA, CC BY-ND I CC BY-NC-ND (najrestriktivnija licenca). Uz ovih šest licenci, spominje se i alat za dodjelu javne domene, s oznakom CC0 (CC-Zero). On omogućuje autorima da se potpuno odreknu svojih autorskih prava te stave djela u javnu domenu. Korisnicima je omogućeno da distribuiraju, prilagođavaju i koriste ta djela bez ikakvih uvjeta (Creative Commons, 2022).

Prema posljednje dostupnim službenim podacima, navodi se da je do 2017. godine preko 1,4 bilijuna radova diljem svijeta zaštićeno Creative Commons licencama (Creative Commons, 2022). Ove licence se koriste u raznim područjima, od nekomercijalnih područja poput znanstvenih radova i obrazovnih projekata do komercijalnih područja glazbe, filma i literature. Među ostalima, i Wikipedia, najpoznatija mrežna enciklopedija na svijetu, koristi licencu Creative Commons (CC BY-SA) (Mučnjak, 2011). Same ove činjenice potvrđuju univerzalnu prihvaćenost Creative Commons licenci.

4.5. Prednosti otvorenog pristupa

Glavne prednosti otvorenog pristupa očituju se u ideji jednakosti. Naime, otvoreni pristup omogućava svim korisnicima (s pristupom Internetu), da besplatno dođu do znanstvenog sadržaja, u bilo koje doba i s bilo kojeg mjesta (Bogdanović, 2016).

No, osim mogućnosti koje pruža za korisnike, objavljivanje u otvorenom pristupu pruža mnoštvo pogodnosti i za autore znanstvenih radova.

Jedan od razloga zašto autori znanstvenih radova uopće pristaju na otvoreni pristup leži u tome što znanstveni časopisi generalno ne plaćaju autore za njihove istraživačke članke. Prema tome, objavljujući rad u otvorenom pristupu, autori ne gube nikakav prihod. Ujedno, njihovi radovi postaju dostupni široj publici, što utječe i na vidljivost i ugled samog autora. Još jedna činjenica koja ide u prilog autorima jest to da su članci u otvorenom pristupu češće citirani od članaka koji nisu objavljeni u otvorenom pristupu (Suber, 2012).

Nadalje, otvoreni pristup je autorima znanstvenih radova uvelike olakšao pristup informacijama s financijske strane. Naime, prilikom pisanja pojedinog znanstvenog rada,

ponekad je potrebno proučiti više desetaka ili stotina radova. U slučaju kad treba platiti određenu svotu novca za pristup svakom pojedinom radu, za znanstvenika može nastati financijski problem. Takva situacija ide na štetu i autorima i čitateljima. Autori ne mogu detaljno istražiti temu, što utječe na njihov rad, a čitatelji su ograničeni s obzirom koje informacije i istraživanja su im dostupna. Uklanjanjem financijske prepreke, otvoreni pristup uklanja i navedene probleme (Suber, 2012).

4.6. Nedostaci otvorenog pristupa

No, širenjem otvorenog pristupa, mogli su se primijetiti i neki njegovi problemi i nedostaci. Primjerice, mnogi znanstveni časopisi naplaćuju naknadu za obradu članka ili naknadu za objavljivanje kako bi pokrili razne troškove recenzija, uređivanja i slično. Ova naknada za objavljivanje (koju snosi autor) problem je za znanstvenike koji imaju skromna financijska sredstva, primjerice oni iz zemalja u razvoju. Ovo dovodi i do drugog problema, a to su takozvani predatori i predatorsko nakladništvo kojem će već spomenuti autori nerijetko pribjeći kao rješenju (Persic, Beigel, Hodson i Oti-Boateng, 2021).

„Predatori“ su nakladnici koji neprofesionalno iskorištavaju model gdje autor plaća za objavljivanje u otvorenom pristupu (Gold OA). Obično ti nakladnici šalju mailove u kojima traže članke u svrhu stjecanja osobnog prihoda. Ovi nakladnici uglavnom imaju nizak urednički standard, lažni ili nepostojeći proces „peer reviewa“ (recenzije), a sve sa svrhom da privuku autore koji žele svoje radove objaviti u kratkom vremenskom roku i bez previše provjere. Ovo je jako problematično jer se razni časopisi i nakladnici pretvaraju da su nešto što nisu, i tako dovode u zabludu autore, čitatelje i znanstvenu zajednicu u cjelini (Haug, 2013).

„Objavljeni radovi doista jesu dio otvorenog pristupa i dostupni su za čitanje i preuzimanje, ali nisu indeksirani u priznatim bazama znanstvenih članaka i nisu prošli valjan postupak recenzije. Važno je uočiti da je autor dva puta na gubitku – najprije jer je platio objavu svojeg članka u časopisu bez znanstvene vrijednosti, a zatim i zato što rad ne može objaviti nigdje drugdje jer je već objavljen i javno dostupan“ (Gajović, 2018).

Sam pojam „predatorskog nakladništva“ je skovao knjižničar i znanstvenik sa Sveučilišta Colorado, Jeffrey Beall. Nakon što je primijetio velik broj e-mailova u kojima ga se pozivalo da pošalje članke ili da se pridruži uredništvu nepoznatih časopisa, počeo je istraživati nakladnike otvorenog pristupa te je ubrzo objavio popis predatorskih časopisa na Web stranici koju je nazvao „Beall's list“ (Beallov popis). Naime, popis je sadržavao listu

potencijalnih ili vjerojatnih predatorskih znanstvenih nakladnika otvorenog pristupa (University of Massachusetts Lowell Library, 2022). Popis je objavio 2010. godine, a dvije godine kasnije je objavio i svoje kriterije za ocjenjivanje te potaknuo znanstvenu zajednicu na rasprave o navedenim nakladnicima i o kriterijima koji bi mogli biti korisni kod identificiranja istih (Gajović, 2018). No, popis je uklonjen 2017. godine, ali je arhivirana verzija još uvijek dostupna na URL-u <https://beallslist.net/>.

4.7. Pružatelji usluga u otvorenom pristupu

Danas postoji mnoštvo Web stranica koje nude e-knjige i e-časopise u otvorenom pristupu, uključujući razne platforme i repozitorije.

Popisi časopisa u otvorenom pristupu mogu se pronaći u raznim bazama podataka. Primjerice, među najpoznatijim bazama elektroničkih časopisa i radova u otvorenom pristupu je „Directory of Open Access Journal“ (URL: <https://doaj.org/>). DOAJ sadrži popis recenziranih časopisa u otvorenom pristupu, trenutno njih više od 18000 (DOAJ, 2022). Također, kao bibliografsku bazu možemo navesti i portal SciELO (URL: <https://scielo.org/>), koji objavljuje časopise u otvorenom pristupu, a kao primjer neprofitnog nakladnika s časopisima u otvorenom pristupu možemo navesti „Public Library of Science“ (URL: <https://plos.org/>), koji objavljuje niz utjecajnih časopisa u otvorenom pristupu (Krelja, Rako i Tomljanović, 2013).

Nadalje, kao samo neke od mnogih repozitorija s radovima u otvorenom pristupu možemo spomenuti arXiv (URL: <https://arxiv.org/>), bioRxiv (URL: <https://www.biorxiv.org/>) i PubMed Central (<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/>).

Važno je spomenuti i koncept „open library“ (otvorena knjižnica) gdje se knjižnica ne fokusira samo na svoje redovne korisnike, već i općenito na sve zainteresirane. Ovo se ostvaruje tako da knjižnica javno dijeli svoj katalog putem internetskog arhiva/knjižnice. Nekih od primjera ovakvih knjižnica su JSTOR (URL: <https://www.jstor.org/>) i Open Library (URL: <https://openlibrary.org/>). Potonji je neprofitni projekt kojem je glavni cilj stvoriti online katalog koji sadrži stranicu za svaku knjigu ikada objavljenu (Joute, 2008). Između ostaloga, knjižnice koje sudjeluju u ovom projektu ponudile su digitalizirane knjige iz svojih zbirki koje su dostupne svakom korisniku za posuđivanje, iz bilo kojeg mjesta u svijetu. Knjige su obično dostupne u PDF i ePUB formatima, a jedino što je potrebno je registrirati se na stranici. Knjige su također ponuđene i u audio obliku (Open Library, 2022).

No, uza sve navedene Web stranice koje se smatraju legalnima, postoji i „piratski“ otvoreni pristup. Ovo se najviše očituje kroz pojam piratskih knjižnica, tzv. „shadow libraries“. To su Web mjesta koja krše autorska prava, ali nude besplatan i neograničen pristup milijunima knjiga i znanstvenih publikacija (Balazs, 2015).

Dobar primjer je Sci-Hub (URL: <https://sci-hub.se/>), piratska knjižnica koja pruža besplatan pristup za više od 80 milijuna radova, ne obazirući se na autorska prava. Na svojoj Web stranici navode kako su najradikalniji i najuspješniji primjer otvorenog pristupa (Sci-Hub, 2022). Možemo spomenuti i Z-Library (URL: <https://z-lib.org/>), također piratsku knjižnicu, s preko 10 milijuna knjiga i 80 milijuna članaka (Z-lib, 2022).

4.8. Otvoreni pristup u vrijeme COVID-a 19

Zbog pojave pandemije bolesti uzrokovane virusom SARS-CoV-2 te posljedično uvođenja socijalnog distanciranja, brojne kulturne ustanove su se počele prilagođavati novom načinu poslovanja tako da su razne usluge počele prebacivati u elektroničko okruženje (Lukačević, Petr Balog i Radmilović, 2021).

Između ostaloga, ovakva situacija potakla je mnoge knjižnice da daju na važnosti online uslugama koje pružaju. Knjižnice diljem svijeta su krenule ulagati napore u povećanje pristupa e-knjigama, bilo to uvođenjem opcije pristupa besplatnim e-knjigama ili povećanju broja e-knjiga koje se mogu posuditi. Također, neke knjižnice (uključujući i hrvatske) su omogućile slobodan pristup e-knjigama i korisnicima koji nisu registrirani u knjižnicu (IFLA, 2020).

U akademskom području, mnogi pružatelji informacija su omogućili otvoren pristup znanstvenim radovima povezanim s COVID-om 19, ali i drugim znanstvenim radovima, kako bi podržali učenike, znanstvenike i druge u slobodnom pristupu informacijama (IFLA, 2020).

Pandemija je potaknula pisanje i objavljivanje gomile novih znanstvenih radova na temu COVID-a. Među tim radovima bilo je recenziranih članaka, ali i onih koji su objavljeni kao „preprint“. Pojam „preprint“ označava nacrt članka, koji je javno objavljen prije negoli je recenziran (Mudrak, 2020). Objavljivanje „preprint“ članaka se poticalo upravo zbog toga što ne moraju proći proces recenzije prije objavljivanja, što je značilo da se javno objave u kratkom roku. Ovo je dovelo do najvećeg povećanja broja radova ikad izmjerenoj u jednoj godini (Brainard, 2021).

S obzirom na to da su uklonjene kontrole pristupa sadržaju povezanim s COVID-om s objašnjenjem da je otvoreni pristup ključan za borbu protiv COVID-a, postavilo se pitanje zar onda ne bi sva istraživanja trebala biti u otvorenom pristupu? Tako bi otvoreni pristup mogao pripomoći i kod rješavanja mnogih drugih, velikih izazova s kojima se svijet suočava, od problema vezanih za klimatske promjene, zarazne bolesti, mentalno zdravlje i slično (Kiley, 2020). Ovdje je bitno spomenuti i „cOAlition S“, inicijativu izgrađenu oko Plana S, čije je glavno načelo da sve znanstvene publikacije budu objavljene u otvorenom pristupu, bilo to u časopisima otvorenog pristupa, na platformama s otvorenim pristupom ili u repozitorijima. Zalažu se za to da sve publikacije budu objavljene pod otvorenom licencom, tako da ih korisnici mogu slobodno upotrebljavati, bez ograničenja (Plan S, 2022).

5. Analiza e-knjiga u otvorenom pristupu na Web stranicama akademskih nakladnika

Otvoreni pristup se ne odnosi isključivo na područje znanosti. Proteže se na razna područja, a između ostaloga, igra bitnu ulogu i za obrazovanje.

Iako je otvoreni pristup relativno nov u području obrazovanja te još nisu poznate njegove potpune mogućnosti, bitno je spomenuti temeljnu premisu, koja se spominje i u „Deklaraciji o ljudskim pravima“. Ona glasi da „svaki čovjek ima jednaka prava na obrazovanje, koje treba biti jednako dostupno svima“ (Krelja i sur., 2013).

Shodno tome, budući da su i akademski nakladnici krenuli objavljivati e-knjige u otvorenom pristupu, prva analiza usredotočit će se na Web stranice četiri akademska nakladnika.

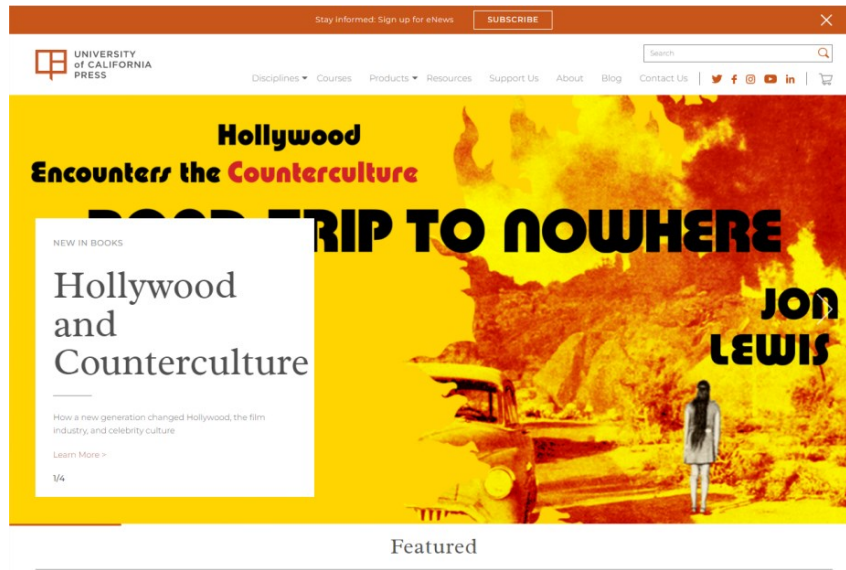
Prilikom odabira nakladnika, vodilo se računa o tome da se prikaže međunarodna perspektiva. Naime, za analizu su odabrana tri od vodećih svjetskih akademskih nakladnika koji nude opus e-knjiga u otvorenom pristupu, te jedan hrvatski akademski nakladnik. Odabrani nakladnici uključuju University of California Press, jednog od najvećih akademskih nakladnika u SAD-u; Open Book Publishers, najvećeg neovisnog akademskog nakladnika knjiga u otvorenom pristupu u Ujedinjenom Kraljevstvu i Amsterdam University Press, vodećeg akademskog nakladnika u Nizozemskoj. Kako bi se pokazala hrvatska perspektiva, u analizu je uključen i hrvatski akademski nakladnik FF Press, unutar čije naklade djeluje platforma FF Open Press. Naravno, prilikom određivanja koji će akademski nakladnici biti uključeni u analizu, obratila se pozornost i na to da svi od navedenih nakladnika na svojim Web stranicama nude podatke potrebne za analizu.

U samoj analizi će prvo ukratko biti riječi o povijesti i politici svakog od četiri nakladnika, a zatim će se pomoću statističkih i ostalih dostupnih podataka na Web stranicama dotičnih nakladnika pokušati utvrditi koliko e-knjiga u otvorenom pristupu nude, koje e-knjige imaju najviše pregleda/preuzimanja, u kojim područjima imaju najviše objavljenih naslova i slično.

5.1. University of California Press (UC Press)

University of California Press je nakladnik kojeg je osnovalo osoblje Sveučilišta u Kaliforniji 1893. godine. 1950-ih godina postao je prvoklasni akademski nakladnik, a danas UC Press glasi kao jedan od šest najvećih akademskih nakladnika u SAD-u. Na svojoj Web stranici (URL: <https://www.ucpress.edu/>) navode da su neprofitna organizacija, a sredstva za financiranje prikupljaju putem donacija pojedinaca i institucija kroz „UC Press zakladu“.

Ističu kako im ove donacije omogućuju da godišnje objave gotovo 200 novih knjiga i tridesetak časopisa s više izdanja (University of California Press, 2022).

Slika 1. Snimka zaslona naslovne stranice University of California Press. (URL: <https://www.ucpress.edu/>, 30.06.2022.)

U „Izjavi o raznolikosti, jednakosti i uključenosti“ kao svoj prioritet ističu raznolikost. Cilj im je poduprijeti zajednicu autora, osoblja i čitatelja u svojoj njihovoj raznolikosti znanja i iskustava, temeljenih na rasi, etničkoj pripadnosti, rodnim identitetima, spolnosti, dobi, socio-ekonomskom statusu i slično. Objavljaju progresivne naslove vezane za humanističke, društvene i prirodne znanosti, a ključna područja časopisa UC Press-a uključuju povijest, okoliš, javno zdravstvo, književnost i kritiku, film i medije, glazbu, religiju te sociologiju (University of California Press, 2022).

Na samoj Web stranici UC Press-a vidljive su i blog objave te opcija e-mail pretplate na novosti. Nadalje, postoji i mogućnost kupovine knjiga i časopisa pod njihovom nakladom. Moguće je vidjeti najave knjiga koje tek dolaze, dostupne tečajeve i e-knjige, a od mnoštva dostupnih kategorija, ono što je u centru naše pozornosti jest kategorija otvorenog pristupa.

UC Press nudi objavljivanje knjiga u otvorenom pristupu kroz svoj program Luminos (URL: <https://www.luminosoa.org/>). To je transformativni model, izgrađen 2015. godine kao partnerstvo u kojem se troškovi i koristi dijele između autora, nakladnika, institucija i knjižnica. Niti jedan od navedenih ne nosi cijeli teret, zbog čega je Luminos održiv na duge staze (University of California Press, 2022).

Na Luminos Web stranici navode koji je uopće razlog izdavanja knjiga u otvorenom pristupu. Naime, smanjen proračun knjižnica te rast troškova za tiskanje knjiga rezultiraju time da knjižnice ne mogu izgraditi opsežne zbirke, a čitatelji ne mogu pronaći ili pristupiti važnom znanstvenom radu. Ovdje otvoreni pristup nudi potencijalno rješenje, jer nudi mogućnost za povećanje vidljivosti i utjecaja znanstvenog rada čineći ga globalno i slobodno dostupnim u digitalnim formatima (Luminos, 2022).

5.1.1. Analiza dostupnih knjiga u otvorenom pristupu

UC Press nudi ukupno 125 knjiga u otvorenom pristupu, a na Web stranici ih je moguće poredati po abecednom redu, datumu objave (od najnovije objavljenih naslova prema starijima) te tako da su istaknute knjige pokazane prve. Također je moguće filtrirati knjige i po kategorijama, kojih je navedeno ukupno 76.

Knjige je moguće pronaći u više kategorija, a u većini kategorija se zapravo nalazi samo po jedna knjiga.

Grafikon 1. Zastupljenost naslova po tematskim kategorijama na Web stranici University of California Press

U grafikonu su prikazane najzastupljenije kategorije, dok su zbog preglednosti, izostavljene one koje sadrže samo jednu knjigu.

Analizom kategorija došlo se do zaključka da su najzastupljenije kategorije „Azijske studije“ s 35 knjiga, zatim „Religija“ s 20 knjiga, „Sociologija“ sa 17, „Studije o medijima“ s 12, „Studije o Bliskom Istoku“ sa 7, „Glazba“ i „Kriminologija“ sa 6, a slijede ih ostale navedene kategorije s 5 i manje pripadajućih knjiga.

Nadalje, pokušalo se ustvrditi postoji li korelacija između proteka godina i broja objavljenih knjiga.

Grafikon 2. Broj objavljenih knjiga po godinama (University of California Press)

U grafikonu je prikazano objavljivanje knjiga po godinama, počevši od 2015. kada je objavljena prva knjiga, sve do trenutne godine, 2022., uključujući i nju. Broj objavljenih knjiga varira od 9 knjiga objavljenih 2015. godine, do maksimalnog broja od 24 objavljene knjige 2019. godine. Zasad, u 2022. godini, objavljeno je 11 knjiga. Ne može se govoriti o nikakvom kontinuiranom rastu s vremenom, jer brojevi dosta osciliraju, no ono što se može zaključiti iz priloženog jest to da su sve godine brojem objavljenih knjiga nadmašile početne dvije godine, tj. 2015. i 2016. (Osim 2022., ali s obzirom na to da godina još nije gotova, pretpostavlja se da će se ovaj broj povećati s 11 trenutno objavljenih knjiga.)

Glede pregleda i preuzimanja knjiga, knjiga s najmanjim brojem pregleda, njih 5, je novoobjavljena knjiga „The Bastille Effect: Transforming Sites of Political Imprisonment“, autora Michaela Welcha (2022.). Što se tiče maksimalnog broja pregleda, tu prednjači knjiga „Equity, Growth, and Community“ s 1367 pregleda. Autori su Manuel Pastor i Chris Benner te je objavljena 2015. godine.

Najmanje preuzimanja, njih 66, ima knjiga „Being Single in India: Stories of Gender, Exclusion, and Possibility“, autorice Sarah Lamb, također objavljena tek nedavno, u lipnju 2022., dok najviše preuzimanja ima knjiga „Taiwan and China“, urednik joj je Lowell Dittmer, objavljena je 2017. godine, a preuzeta je 8275 puta. Općenito, prosjek pregleda

dostupnih knjiga na stranici je 275 pregleda po knjizi, a knjige su prosječno preuzete 1870 puta.

Knjige su dostupne za preuzimanje u ePUB, Mobi i PDF formatu.

S obzirom na to da je za svaku knjigu dostupan i podatak koliko je puta knjiga podijeljena na društvenoj mreži Twitter, pokušalo se ustvrditi utječe li dijeljenje preko Twittera na broj pregleda i preuzimanja knjiga. No, pokazalo se kako nema posebne korelacije. Naime, i knjige za koje su podijeljene poveznice na Twitteru prosječno imaju jednak broj pregleda i preuzimanja kao i one koje nisu bile podijeljene na Twitteru.

Između ostalog, za sve knjige na Luminos Web stranici navedena je i mogućnost kupnje mekougoričene tiskane verzije knjige preko nekoliko online knjižara – Amazon, Barnes & Noble i IndieBound te preko same Web stranice UC Press-a.

Također, uz odgovore na često postavljana pitanja, Luminos nudi i informacije za autore koji žele objaviti svoj rad preko Luminosa te podatke o članstvu za knjižnice koje žele postati član Luminosa.

5.2. Open Book Publishers

Open Book Publishers je najveći neovisni akademski nakladnik knjiga u otvorenom pristupu u Ujedinjenom Kraljevstvu. Osnovan je 2008. godine, a na čelu ovog poduzeća su akademici koji su predani objavljivanju visokokvalitetnih istraživanja koja su dostupna svima. Želja im je da svoje nakladništvo prošire izvan granica tradicionalne tiskane knjige, na način da stvaraju i interaktivne knjige koje uključuju pokretne slike, poveznice i zvuk u tekstu. Smatraju da je akademsko nakladništvo otvorenog pristupa financijski učinkovitije i inkluzivnije i, prema tome, efikasnije od tradicionalnog nakladništva. Sve njihove knjige dostupne su za online čitanje i besplatno preuzimanje, a naslovi pripadaju područjima društvenih i humanističkih znanosti (Open Book Publishers, 2022).

Welcome to Open Book Publishers

We are the leading independent Open Access publisher in the Humanities and Social Sciences in the UK: a not-for-profit Social Enterprise run by scholars who are committed to making high-quality research freely available to readers around the world. All our books are available to read online and download for free, with no Book Processing Charges (BPCs) for authors.

[More About Us](#) →

Latest Titles

Slika 2. Snimka zaslona naslovne stranice Open Book Publishers (URL: <https://www.openbookpublishers.com/>, 30.06.2022.)

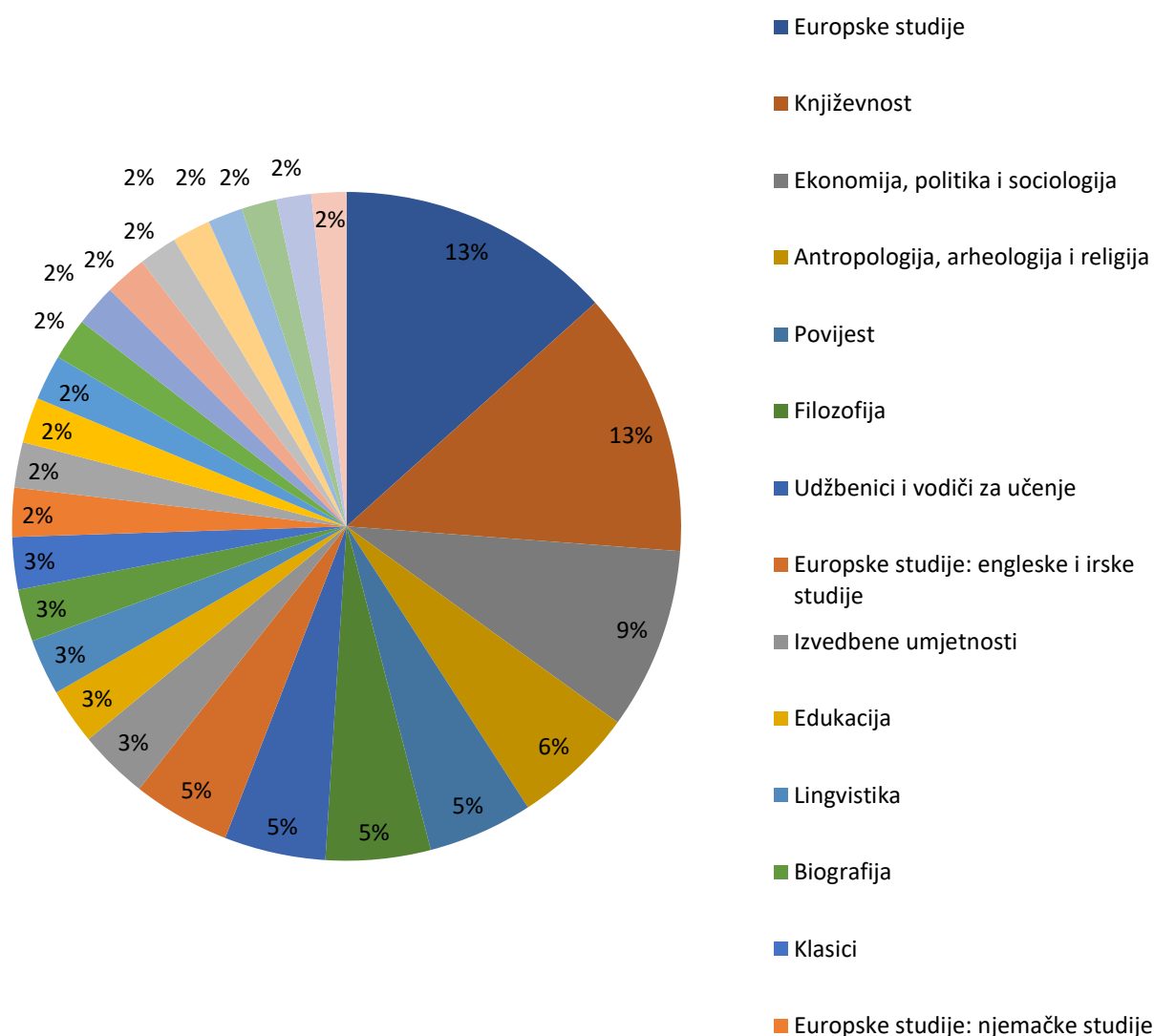
5.2.1. Analiza dostupnih knjiga u otvorenom pristupu

Na Web stranici Open Book Publishers (URL: <https://www.openbookpublishers.com/>) navedena su ukupno 255 objavljenih naslova. Također je navedeno 37 naslova u najavi (koja nisu uključena u istraživanje).

U katalogu same stranice, knjige su poredane po abecednom redu, a naslove je moguće sortirati i po datumu objave (bilo od onih najnovije objavljenih naslova prema starijima ili obrnuto). U izborniku s lijeve strane moguće je pregledavanje knjiga po tematskim kategorijama/područjima.

Cilj je bio napraviti grafikon koji će pokazati najzastupljenije kategorije knjiga na ovoj Web stranici. S obzirom na to da su na stranici Open Book Publishers navedene 42 kategorije, zbog preglednosti grafikona, kategorije s manje od 10 naslova su isključene iz istraživanja (njih 16). Također, treba imati na umu da je jednu knjigu moguće pronaći u više kategorija.

Zastupljenost naslova po kategorijama

Grafikon 3. Zastupljenost naslova po tematskim kategorijama na Web stranici Open Book Publishers

Iz grafikona je vidljivo da najviše knjiga, njih 13%, pripada kategorijama „Europske studije“ (79 naslova) i „Književnost“ (76 naslova). Slijede kategorije „Ekonomija, politika i sociologija“ s 52 naslova te „Antropologija, arheologija i religija“ s 35 naslova.

Nadalje, pokušalo se ustvrditi bilježi li se ikakav rast broja naslova s obzirom na godine objavljivanja knjiga.

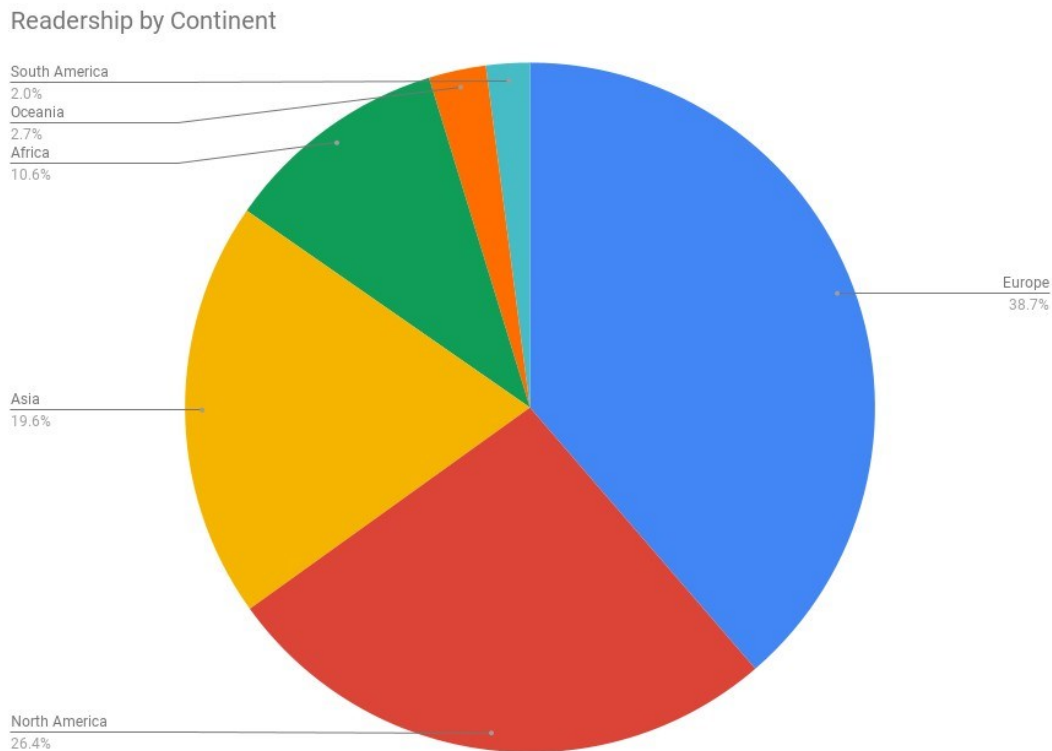
Grafikon 4. Broj objavljenih knjiga po godinama (Open Book Publishers)

Vidljiv je linearan rast tijekom godina, u prosjeku se godišnje objave 3 knjige više nego prethodne godine. Od svih navedenih godina jedino se 2019. godine ne vidi rast, objavljena je jedna knjiga manje nego prethodne godine. 2022. godina zasad bilježi 15 objavljenih naslova, ali s obzirom na to da godina još nije gotova, ne može se konkretno reći hoće li se ovaj rast nastaviti ili će ove godine biti objavljeno manje knjiga nego prethodne.

Na svojoj Web stranici Open Book Publishers nude samu kupovinu knjige u fizičkom obliku, u tvrdom i mekom uvezu, ali i u obliku e-knjige, u formatima ePUB i mobi. PDF, HTML i XML formati knjiga su dostupni za knjige u otvorenom pristupu, za besplatno čitanje online putem njihove Web stranice ili za preuzimanje na vlastiti uređaj.

Navode da im prihodi od prodaje tiskanih i digitalnih izdanja omogućuju objavljivanje besplatno dostupnih izdanja. Razni pojedinci i organizacije im daju donacije te tako podržavaju njihovu misiju otvorenog pristupa. Također, Open Book Publishers koriste tehnologiju tiskanja knjiga na zahtjev, tako da nemaju izgubljenih naklada (Open Book Publishers, 2022).

Za svaku knjigu moguće je vidjeti ukupan broj pregleda ili preuzimanja knjiga, a također je dostupna i geografska mapa s podacima o tome u kojim je zemljama koja knjiga najviše pregledavana/preuzimana.

Slika 3. Podjela čitatelja po kontinentima (Open Book Publishers). Preuzeto sa:

<https://www.openbookpublishers.com/section/14/1> (06.06.2022.)

Grafikon na slici prikazuje generalnu podjelu čitateljstva po kontinentima za razdoblje između 2014-2021. godine. No, ovi konkretni podaci su samo donekle točni jer daju samo mali postotak geografskih informacija o korisnicima, njih oko 40% (iz raznih razloga; primjerice, zbog postavki preglednika da blokira pristup trećoj strani koja pokušava prikupiti takve podatke) (Open Book Publishers, 2022).

Što se tiče pregleda, oni variraju od minimalnog broja pregleda koji je 30 („The Merger Mystery, Why Spend Ever More on Mergers When So Many Fail?“, Meeks, 2022.), do maksimalnog broja 195327 („Ethics for A-Level“, Mark Dimmock i Andrew Fisher, 2017.). Prosječan broj pregleda po knjizi je skoro 15,000 pregleda (točnije, 14,920).

Skoro sve dostupne knjige su na engleskom jeziku, a pojavljuje se tek nekoliko knjiga na njemačkom, francuskom i talijanskom jeziku, a također, postoje knjige i kojima su dijelovi na latinskom ili na jidišu.

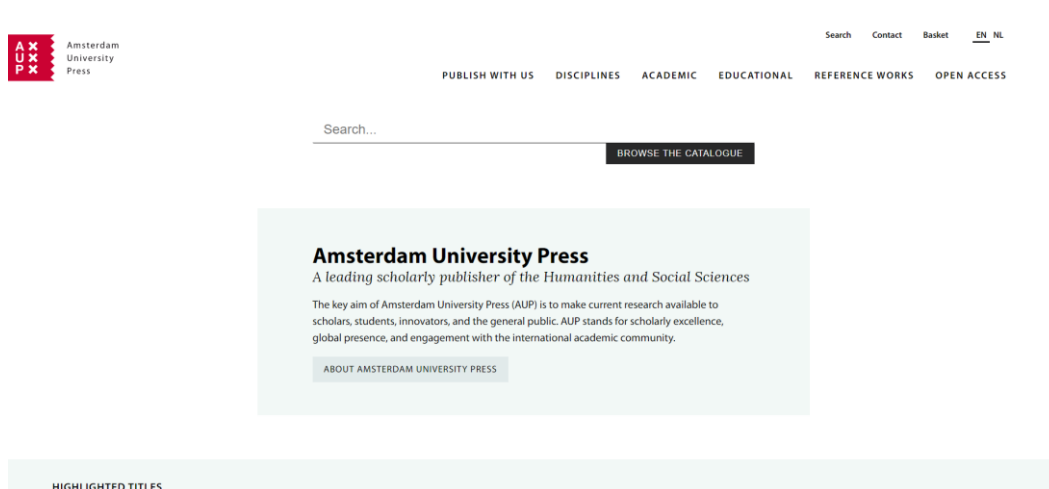
Preuzimanja variraju od 15 („The Merger Mystery, Why Spend Ever More on Mergers When So Many Fail?“, Meeks, 2022.) do 99391 („Oral Literature in Africa“ – Ruth Finnegan, 2012.), s prosjekom od 5263 preuzimanja po knjizi. Dalo se primijetiti kako novije objavljeni

naslovi imaju manje pregleda i preuzimanja od onih koji su objavljeni prije nekoliko godina, što je i samo po sebi razumljivo. Također, pokazalo se da nema posebnih pravila i korelacije između tematske kategorije knjiga i broja pregleda/preuzimanja, eventualno se može vidjeti da je nešto veći broj pregleda i preuzimanja kod priručnika iz raznih područja te kod knjiga s prevedenim klasičnim tekstovima antičkih filozofa i povjesničara (npr. „Cicero, Philippic 2, 44–50, 78–92, 100–119. Latin Text, Study Aids with Vocabulary, and Commentary“, Ingo Gildenhard, 2011. – 23199 pregleda i 19988 preuzimanja).

Na dotičnoj Web stranici su u opisima nekih knjiga također dostupne i YouTube video poveznice s intervjuima autora/urednika knjige, za neke knjige se također može vidjeti i konkretan broj prodanih primjeraka, a naznačeno je jesu li prodane fizičke verzije knjige ili elektronički formati. Sama Web stranica je jednostavna za navigaciju i vrvi statističkim podacima/metrikama. Također, postoji i mogućnost prebacivanja stranice na noćni način rada, što postavlja toplije boje na stranicu te je ujedno ugodnije za oči.

5.3. Amsterdam University Press (AUP)

Amsterdam University Press (URL: <https://www.aup.nl/en/>) osnovan je 1992. godine. Vodeći je nakladnik akademskih knjiga, časopisa i udžbenika iz humanističkih i društvenih znanosti. Kao svoj ključni cilj ističu činjenje aktualnih istraživanja dostupnima znanstvenicima, studentima, inovatorima i široj javnosti. To postižu programom izdavanja visokokvalitetnih i recenziranih akademskih knjiga na engleskom jeziku u tiskanom i u e-formatu. Tiskane verzije knjiga i e-knjiga moguće je naručiti izravno s Web stranice Amsterdam University Press-a (AUP, 2022).

Slika 4. Snimka zaslona naslovne stranice Amsterdam University Press (URL: <https://www.aup.nl/en/> , 30.06.2022.)

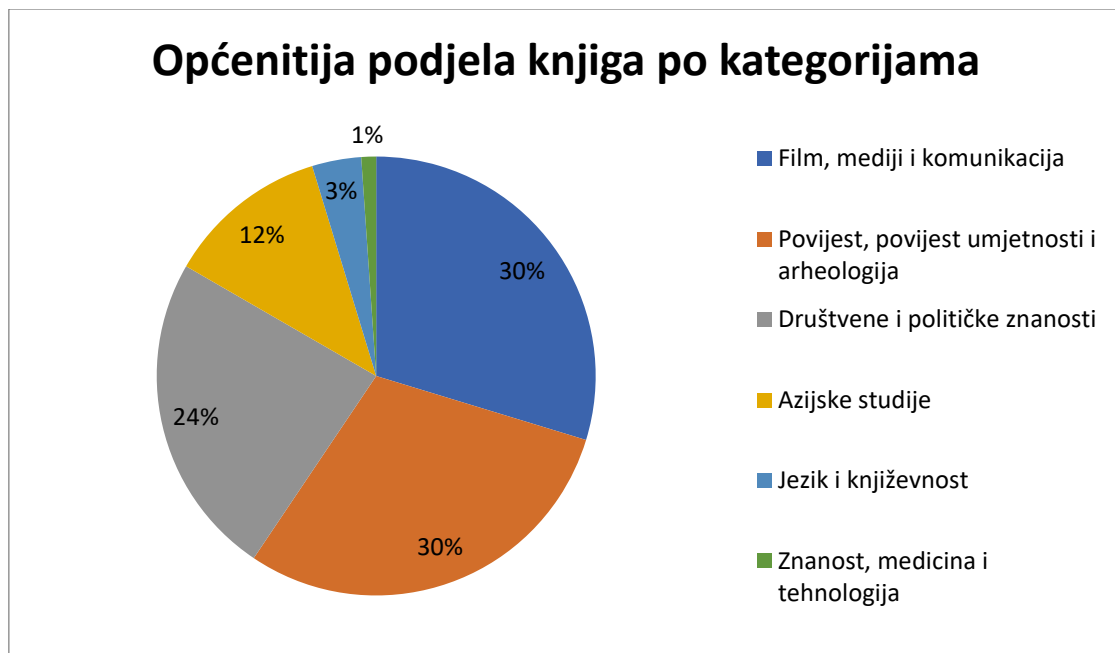
AUP je specijaliziran za tematike azijskih studija, filma, medija i komunikacija, povijesti, jezika i književnosti te društvenih i političkih znanosti. Objavljaju udžbenike na nizozemskom i engleskom jeziku za razne institute. Nadalje, objavljuju nekoliko časopisa na nizozemskom i engleskom jeziku u okviru društvenih i humanističkih znanosti. Ti časopisi se nalaze na platformama Ingenta Connect i Aphra, a pokrivaju teme od povijesti, književnosti i lingvistike do pedagogije, teologije i rodnih studija (AUP, 2022).

AUP je dugogodišnji pobornik izdavanja u otvorenom pristupu te objavljuje mnoge akademske knjige u otvorenom pristupu izravno nakon njihove objave. U tu svrhu, blisko surađuje s platformama kao što su JSTOR, knjižnica OAPEN i DOAB. Ujedno su i jedan od osnivača OAPEN-a (AUP, 2022). Od cjelokupnog fonda njihovih knjiga, trećina je objavljena u otvorenom pristupu, kao i većina njihovih časopisa (AUP, 2022).

5.3.1. Analiza dostupnih knjiga u otvorenom pristupu

Trenutno je naveden broj od 282 knjige dostupne u otvorenom pristupu. Od toga je 265 knjiga svrstano u tip akademskih knjiga, 2 u obrazovni tip te njih 15 u nefikciju.

Na Web stranici Amsterdam University Press-a knjige su podijeljene u dvije vrste kategorija – jednu općenitiju te jednu detaljniju. Što se tiče općenitije podjele, tu postoji 6 kategorija u koje su knjige svrstane. Treba napomenuti da sveukupno 6 knjiga nije svrstano u nijednu od navedenih kategorija.

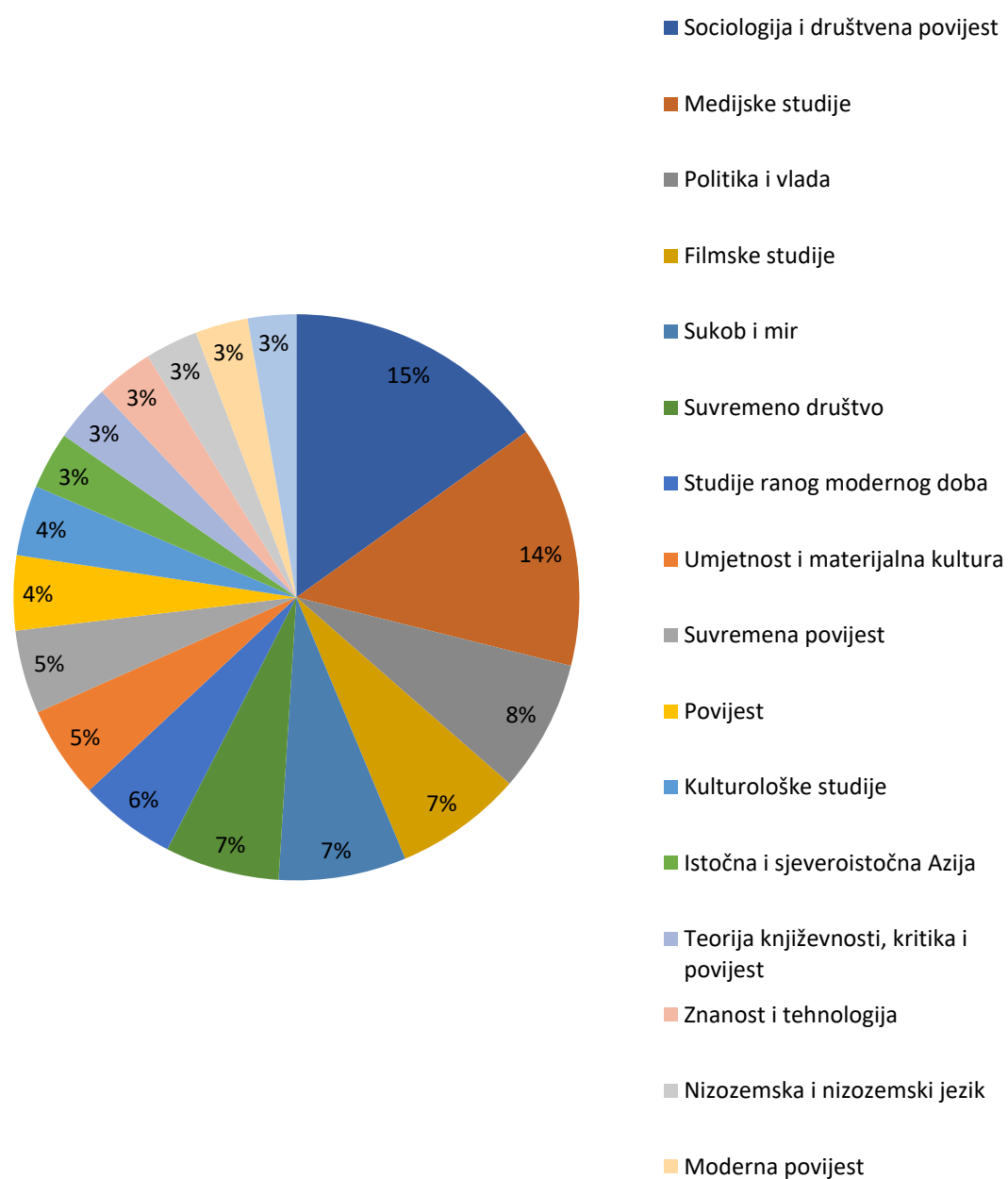
Grafikon 5. Općenitija podjela knjiga po kategorijama na Web stranici Amsterdam University Press

„Film, mediji i komunikacija“ te „Povijest, povijest umjetnosti i arheologija“ su vidljivo najzastupljenije kategorije, s 82 pripadajuće knjige. Najnezastupljenija kategorija je „Znanost, medicina i tehnologija“ s tek 3 pripadajuće knjige.

U drugoj, detaljnijoj podjeli, postoji 58 kategorija. Jedna knjiga, ovisno o tematici, može biti svrstavana u više kategorija.

S obzirom na to da je svrha grafikona prikazati najzastupljenije kategorije, a kategorija ima popriličan broj, radi preglednosti je izostavljena 41 kategorija s 10 i manje pripadajućih knjiga.

Zastupljenost naslova po kategorijama

Grafikon 6. Zastupljenost naslova po tematskim kategorijama na Web stranici Amsterdam University Press

Pokazalo se da su najzastupljenije kategorije „Sociologija i društvena povijest“ te „Medijske studije“.

Grafikon 7. Broj objavljenih knjiga po godinama (Amsterdam University Press)

Iz grafikona se može vidjeti kako je u razdoblju od 2002.-2012. broj objavljenih knjiga bio minimalan, pa je tako varirao od nijedne, do maksimum dvije objavljene knjige godišnje. 2013. godine vidljiv je polagani rast, naime, tada je objavljeno 5 knjiga, a nakon te godine broj objavljenih knjiga je uočljivo porastao. Maksimalan broj dosegnut je 2018. godine kada je u otvorenom pristupu objavljeno sveukupno 47 knjiga.

Što se tiče broja pregleda i preuzimanja knjiga, sama Web stranica Amsterdam University Press-a ne nudi takve statističke podatke, a za samo čitanje i preuzimanje, preusmjereni smo na platformu OAPEN („Open Access Publishing in European Networks“). Od spomenute 282 knjige dostupne u otvorenom pristupu, njih 277 dostupno je za preuzimanje u PDF obliku, a ostalih 5 u obliku ePUB.

5.4. FF Press

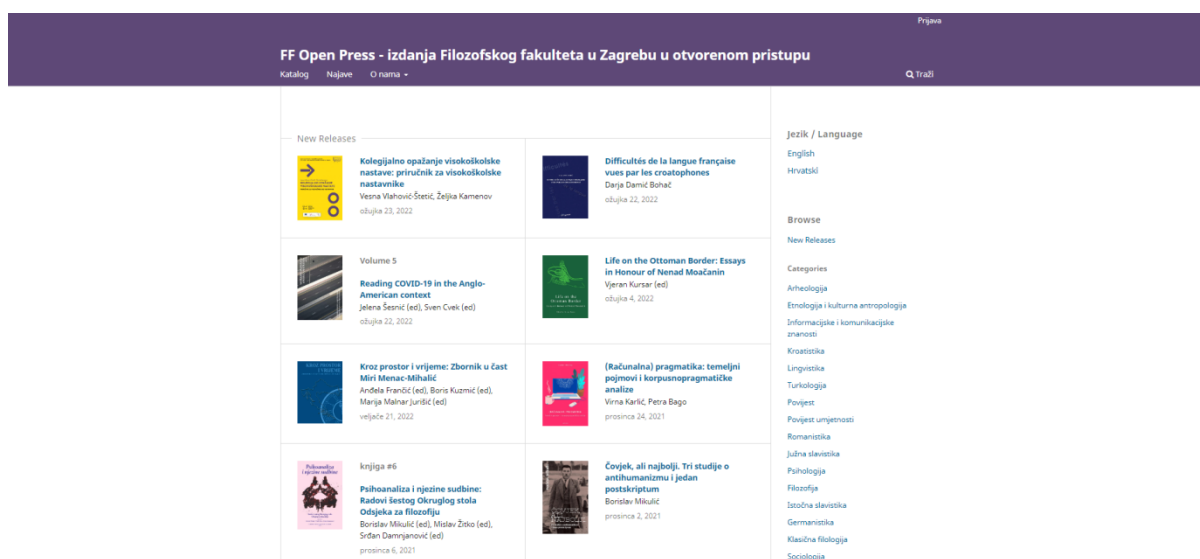
Nakladnička služba FF Press djeluje u sklopu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu od akademske godine 2002./2003. Zadatak joj je ujediniti cjelokupno Fakultetsko nakladništvo, a time i olakšati pristup znanju proizvedenom na samom Filozofskom Fakultetu.

„FF Press je služba koja priprema, organizira tisak i distribuira stručnu i znanstvenu literaturu nastalu na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (ispitnu literaturu, časopise, priručnike, znanstvene knjige, zbornike i monografije) te organizira prijelom i tiskanje

studentskih časopisa. Izdanja FF Press-a dostupna su u knjižari u auli Fakulteta“ (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2022).

Unutar naklade FF Press, Filozofski fakultet objavljuje oko 30 naslova godišnje. Unutar ove naklade djeluje i platforma FF Open Press (URL: <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/index>), kojoj je svrha „objavljivanje digitalnih izdanja Filozofskog fakulteta u otvorenom pristupu“. Na samoj Web stranici FF Open Press također se navodi kako im je cilj „tekuća izdanja učiniti dostupnima u otvorenom pristupu, a postupno da kao e-knjige objave i starija izdanja“ (FF Open Press, 2022).

Kao inicijator projekta navodi se izv. prof. dr. sc. Dragan Bagić. (FF Open Press, 2022).

Slika 5. Snimka zaslona naslovne stranice FF Open Press (URL: <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress>, 30.06.2022.)

FF Open Press objavljuje „autorske i uredničke knjige, znanstvene monografije, zbornike radova sa skupova te udžbenike iz područja društvenih i humanističkih znanosti“. Sve te knjige objavljuju se u otvorenom pristupu, pri čemu se korisnicima osigurava „slobodan, besplatan i neometan mrežni pristup digitalnim znanstvenim informacijama koji omogućava čitanje, pohranjivanje, distribuciju, pretraživanje, dohvaćanje, indeksiranje i/ili drugo zakonito korištenje“ u skladu s Hrvatskom deklaracijom o otvorenom pristupu (FF Open Press, 2022).

5.4.1. Analiza dostupnih knjiga u otvorenom pristupu

Stranicu je moguće postaviti da bude na hrvatskom ili engleskom jeziku, a knjige su poredane od najnovije objavljenih prema starijim. To je zadani i jedini oblik poretka i nema mogućnosti za, primjerice, abecedni poredak po nazivima knjiga.

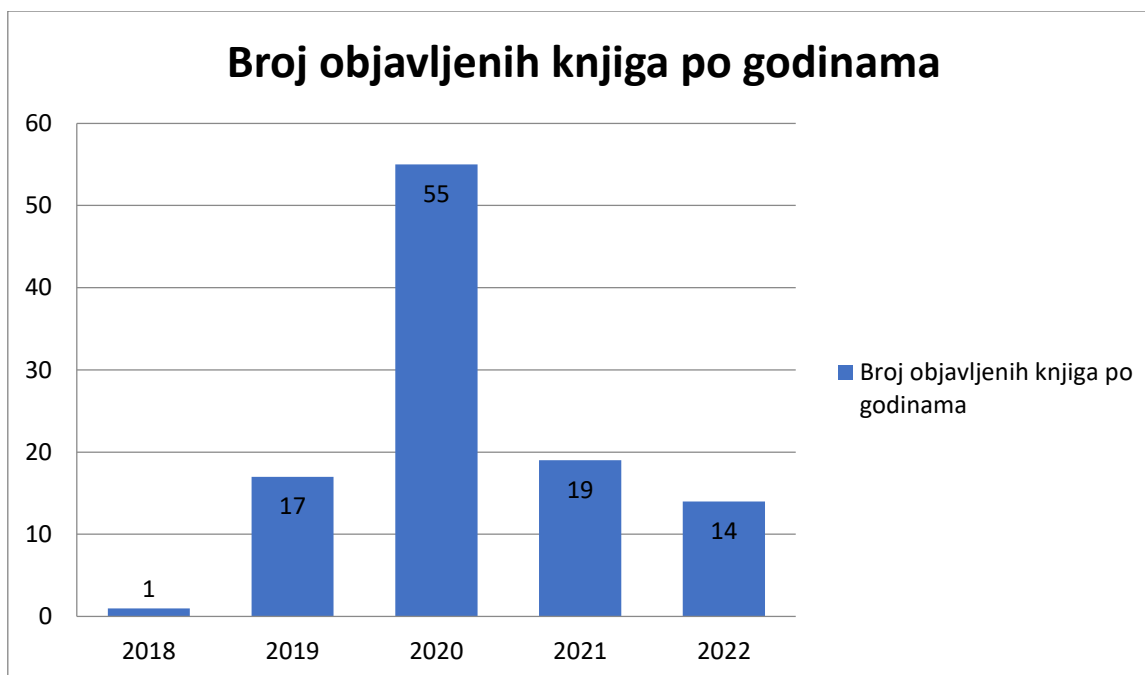
Na Web stranici FF Open Press-a je navedeno 20 kategorija u koje su svrstane knjige u otvorenom pristupu (njih ukupno 106), od kojih je jedna kategorija pod nazivom „Ostalo“, dok preostalih 19 kategorija odgovara nazivima odsjeka na Filozofskom fakultetu. Ovakva vrsta podjele uvelike je od pomoći i nastavnicima i studentima, koji jednostavno mogu izabrati kategorije po nazivu Odsjeka koji im je potreban, te lako doći do željenih naslova. Ujedno, valja napomenuti da su većina autora dostupnih knjiga zapravo trenutačni profesori na Filozofskom fakultetu, ili bivši studenti.

Zastupljenost naslova po kategorijama

Grafikon 8. Zastupljenost naslova po tematskim kategorijama na Web stranici FF Open Press

Jedan naslov moguće je pronaći u više navedenih kategorija. U istraživanju se došlo do zaključka da je najzastupljenija kategorija „Kroatistika“ s dodijeljena 33 naslova. Slijede „Povijest“ s 20 naslova te „Povijest umjetnosti“ s 14 naslova, a zatim idu „Lingvistika“ te ostale kategorije s 13 i manje naslova.

Grafikon 9. Broj objavljenih knjiga po godinama (FF Open Press)

Od ukupno 106 knjiga koje su dostupne u otvorenom pristupu, tek jedna je objavljena 2018. godine, 2019. se taj broj popeo na 17, a 2020. godine doseže se maksimalan broj objavljenih knjiga po godini, njih 55. 2021. godine taj broj opada na 19, a zasad je tijekom 2022. godine objavljeno 14 knjiga.

Što se tiče pretraživanja na Web stranici FF Open Press-a, moguće je pretraživanje po naslovu djela ili imenu autora. Prilikom pretraživanja, prikazu se ikone knjiga s naslovom, autorom i datumom objave, što je jako praktično.

Knjige je moguće preuzeti u PDF obliku, a postoji mogućnost preuzimanja i samo pojedinačnog poglavlja koje nas zanima.

Najzastupljeniji jezici u knjigama su hrvatski i engleski, ali se dosta knjiga pojavljuje i na francuskom, španjolskom, mađarskom, srpskom i drugim južnoslavenskim jezicima.

Za svaku knjigu dostupan je broj preuzimanja po mjesecima, ali nema sveukupnog broja preuzimanja od datuma objave knjige već su dostupni samo podaci za posljednjih godinu dana, tj. posljednjih 12 mjeseci. Ovo je vidljivo iz grafikona na Web stranicama, koji prikazuju broj preuzimanja za svaku pojedinu knjigu, od srpnja 2021. godine do lipnja 2022., uključujući i taj mjesec.

S tim na umu, nisu se mogli dobiti konkretni podaci koje su knjige najviše preuzimane s obzirom na vrijeme od njihove objave do trenutka ovog istraživanja, no dobiveni su podaci o preuzimanju knjiga u zadnjih 12 mjeseci.

Uzimajući to u obzir, knjigom s najmanje preuzimanja u posljednjih godinu dana pokazala se knjiga „Suvremena hrvatska proza i tranzicija“, autora Borisa Koromana, objavljena je u siječnju 2022. godine, a ima 40 preuzimanja. Knjiga s najviše preuzimanja u posljednjih godinu dana, s ukupnim brojem od 6532 preuzimanja je „Zbornik Drage Roksandića“, urednici su joj Damir Agičić, Hrvoje Petrić i Filip Šimetin Šegvić, a zbornik je objavljen u prosincu 2020. godine. Iz dobivenih podataka se ujedno moglo i zaključiti da nije bitan vremenski period u kojem je knjiga objavljena i da s vremenom ne opada broj preuzimanja, jer su i poneke starije objavljene knjige jednake u broju preuzimanja s onim novije objavljenim.

Pokazalo se da je prosječno svaka knjiga preuzeta 974 puta.

6. Analiza e-časopisa u otvorenom pristupu koji su dostupni na Hrčku

U ovom dijelu analize, ukratko će biti prikazane povijest i značajke portala Hrčak, uključujući mogućnosti koje nudi sama Web stranica Hrčka. Zatim će biti riječi o e-časopisima koji su dostupni na samom portalu, a prikazat će se najzastupljenije tematske kategorije kojima časopisi pripadaju, navest će se časopisi s najviše i najmanje pregleda, kao i časopis koji ima najviše brojeva objavljenih na Hrčku. Konačno, prikazat će se porast broja časopisa koji se priključuju Hrčku tijekom godina.

6.1. Hrčak – “Portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa”

Hrčak (URL: <https://hrcak.srce.hr/>) je “sustav koji, uz ulogu središnjeg portala za pristup znanstvenim i stručnim časopisima te časopisima za popularizaciju znanosti i kulture, omogućava uredništvima časopisa uređivanje časopisa i objavu cjelovitih tekstova u otvorenom pristupu. Hrčak promovira i potiče načela otvorene znanosti, stoga se u Hrčak uvrštavaju samo časopisi koji omogućavaju otvoreni pristup cjelovitim tekstovima svojih radova” (Pravilnik Portala hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa – Hrčak, 2021).

„Osim što na jednom mjestu okuplja hrvatske znanstvene časopise, Hrčak olakšava i objavljivanje elektroničkih inačica časopisima koji još nemaju elektroničku verziju“ (Konjević, 2007b).

Glavna ideja o ovom portalu je došla od strane HID-a (Hrvatskog informacijskog i dokumentacijskog društva) 2003. godine kad su izradili nacrt projekta za uspostavljanje središnjeg portala za domaće znanstvene časopise. Originalni autori ovog projekta bili su Mirjana Mihalić, Iva Melinščak Zlodi i Tibor Tóth (Tóth, 2006).

Projektom se htjelo izgraditi jednostavan sustav koji bi uredništvima časopisa olakšao proces elektroničkog objavljivanja, a krajnjim korisnicima bi omogućio pregledavanje i pristup časopisima kroz jednostavno sučelje. Također, cilj je bio potaknuti što više hrvatski stručnih i znanstvenih časopisa da svoj sadržaj ponude besplatno online (Milinović, Celjak i Katić, 2015).

„Ideja je ponuđena za realizaciju Sveučilišnom računskom centru Sveučilišta u Zagrebu (Srce). Uz potporu i financiranje tadašnjeg Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa (MZOŠ), SRCE je u roku godine dana završilo realizaciju projekta“ (Tóth, 2006).

2005. godine je pokrenut portal pod imenom Hrčak (Hebrang Grgić, 2018), a 7.2.2006. godine predstavljen je javnosti. Tog datuma je „u Srcu održana radionica za prvu grupu urednika i suradnika uredništava hrvatskih znanstvenih časopisa. Na radionici su uredništva dobila pristupne podatke nakon čega su krenula u objavljivanje svojih časopisa na Hrčku“ (Srce, 2021).

„Hrčak je zamišljen i napravljen kao sustav jednostavan za uporabu i uredništvima i korisnicima. Uredništvima časopisa je značajno olakšan proces elektroničkog objavljivanja, tako da su im dostupni alati s kojima mogu upravljati postupkom uređivanja svog časopisa od zaprimanja rada od strane autora, komunikacije s recenzentima pa do objave konačne verzije rada“ (Srce, 2021). S druge strane, krajnjim korisnicima je omogućeno pregledavanje i pretraživanje domaćih znanstvenih i stručnih časopisa koji svoj sadržaj nude u otvorenom pristupu (Hrčak, 2022).

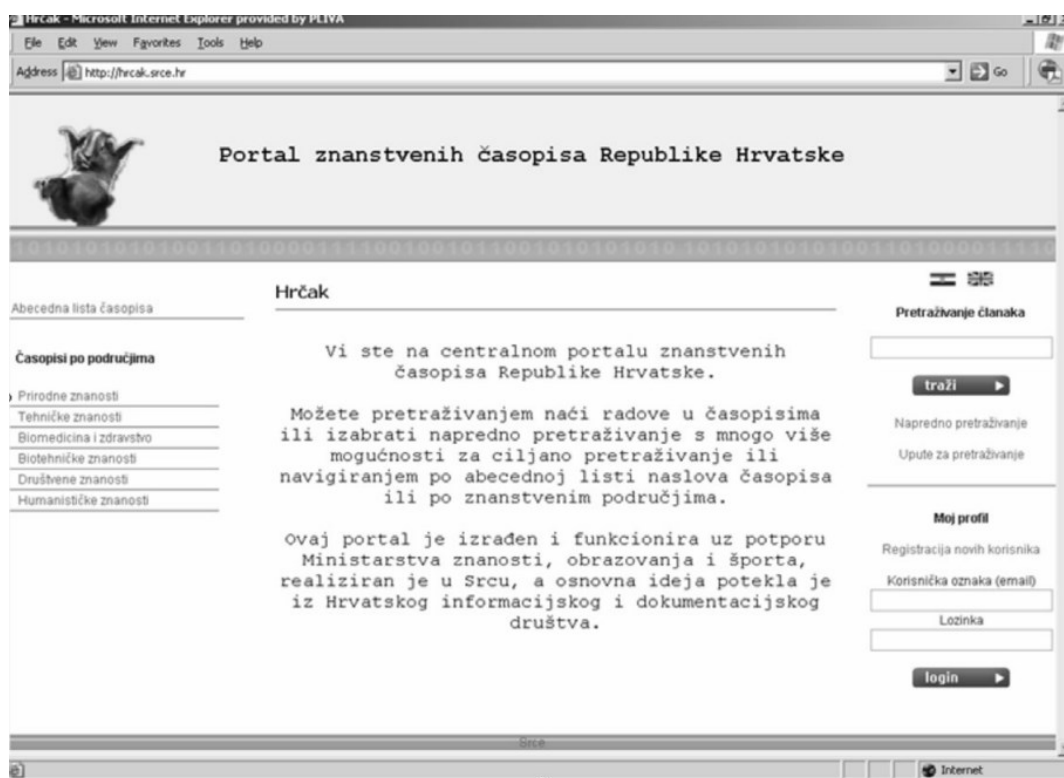
„Časopisi se uvrštavaju u Hrčak tako da uredništvo časopisa podnese zahtjev za uvrštavanje časopisa u Hrčak putem obrasca dostupnog na stranici Hrčka. Zatim tim Hrčka razmatra zahtjev te donosi odluku na temelju Kriterija za uvrštavanje časopisa u Hrčak i podnesenog zahtjeva“ (Pravilnik Portala hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa – Hrčak, 2021).

Neki od obaveznih kriterija su ti da „časopis mora aktivno provoditi politiku otvorenog pristupa, časopis mora imati jednu jasnu poveznicu s Republikom Hrvatskom, tj. hrvatskim jezikom, mora imati najmanje jedan završen broj spreman za objavu“ i tako dalje (Hrčak, 2022).

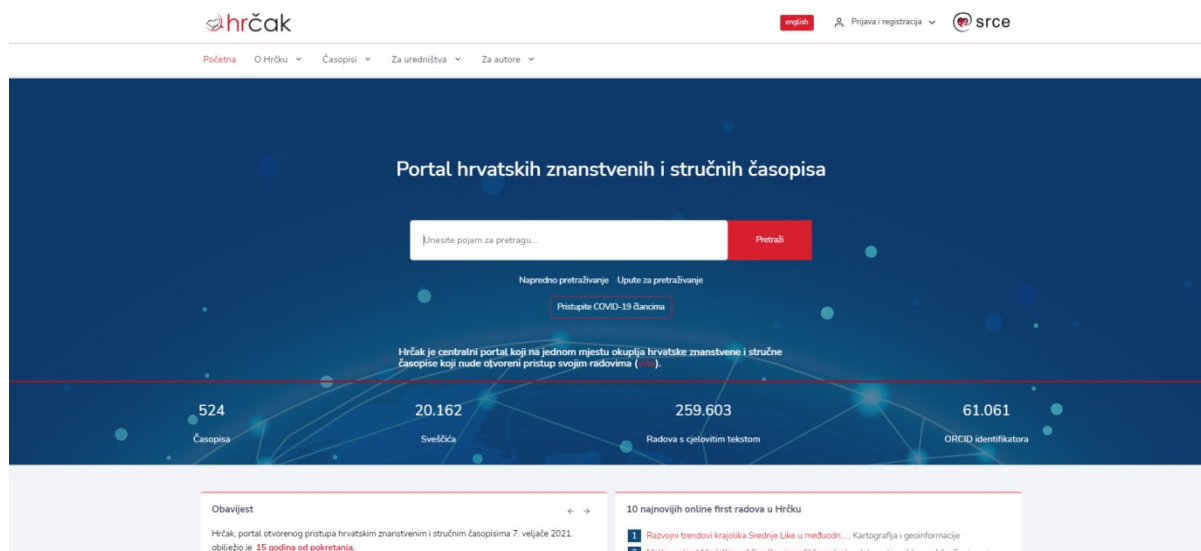
Tijekom razmatranja časopisa Hrčkov tim može od uredništva časopisa tražiti nadopune, sugerirati ispravke podataka i slično. „Odluka o prihvaćanju ili odbijanju časopisa se donosi u roku 15 dana od zaprimanja ispravno popunjenog zahtjeva te se elektroničkim putem dostavlja uredništvu časopisa“ (Pravilnik Portala hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa – Hrčak, 2021).

Što se tiče autora čiji su radovi objavljeni na Hrčku, „njima podršku pruža uredništvo časopisa u kojem je rad objavljen“. Ujedno, sva prava u vezi pojedinog rada (npr. prava intelektualnog vlasništva), autor također rješava s uredništvom časopisa (Pravilnik Portala hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa – Hrčak, 2021).

6.1.1. Analiza portala Hrčak i dostupnih časopisa u otvorenom pristupu

Slika 6. Naslovna stranica portala Hrčak 2006. godine (slika preuzeta iz: Konjević, S. (2007). Okrugli stol Hrvatski znanstveni elektronički časopisi. *Iz naših knjižnica*, 56 (5), str. 295-296.)

Slika 7. Snimka zaslona naslovne stranice portala Hrčak danas – snimka zaslona s URL-a <https://hrcak.srce.hr/> (30.06.2022.)

U usporedbi trenutne naslovne stranice portala s onom iz 2006. godine mogu se uočiti generalno iste značajke ali su vidno poboljšane, i estetički i funkcionalno. Primjerice, i tada je

bilo dostupno polje za pretraživanje te za napredno pretraživanje, ali je bilo smješteno s desne strane, dok se sada nalazi u središtu naslovne stranice.

Što se tiče naprednog pretraživanja u 2006. godini, bilo je moguće odabrati polja i parametri pretraživanja, područje znanosti, godište i jezik (Tóth, 2006). Sada uz sve od navedenoga još možemo odabrati i vrstu rada te tako suziti pretragu.

Web stranica i 2006. i sada korisnicima nudi mogućnost pristupa na hrvatskom ili na engleskom jeziku.

Također, jednake su mogućnosti pregledavanja časopisa – po abecednom redu te po područjima. Iako, za razliku od tadašnjih 6 područja, sada ih je 9. U međuvremenu je dodano Umjetničko područje, Interdisciplinarna područja umjetnosti te Interdisciplinarna područja znanosti.

Sada su na naslovnoj stranici Hrčka, između ostaloga, dostupni i podaci o brojevima časopisa (524), sveščića (20,162), radova s cjelovitim tekstom (259,603) te ORCID identifikatora (61,061).

Osim toga, na naslovnoj stranici istaknuta su imena 10 najnovijih online first radova u Hrčku, 10 najnovijih sveščića po datumu izdavanja te 10 zadnje objavljenih sveščića na Hrčku.

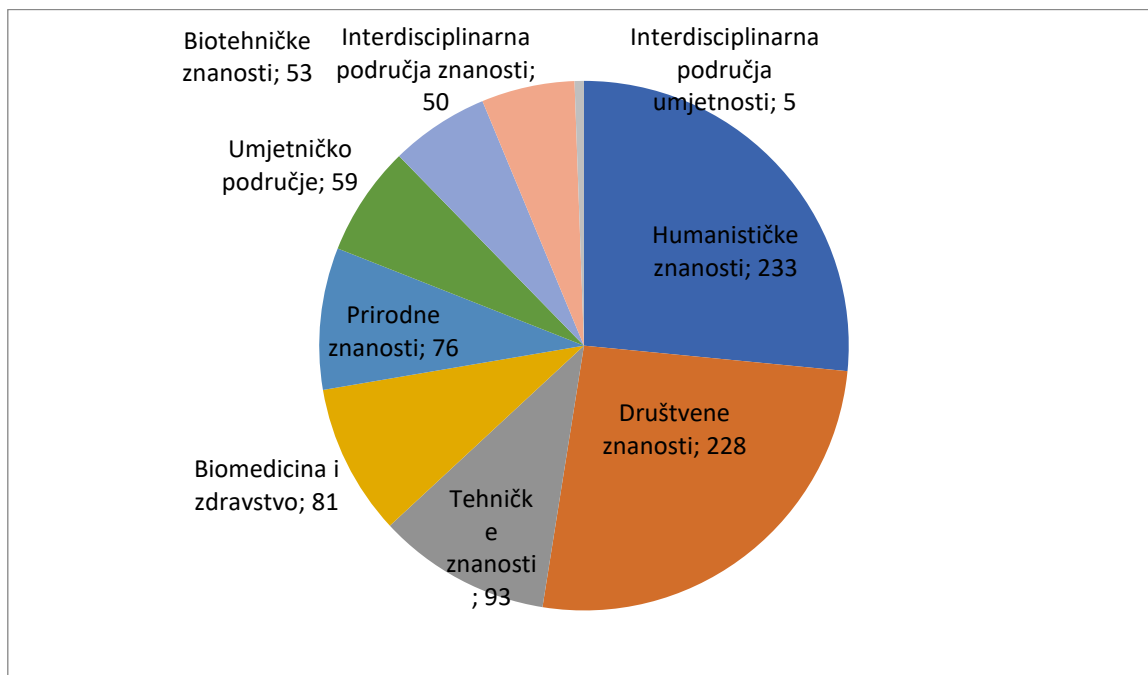
Također, Web stranica pruža informacije za uredništva te za autore.

Hrčak trenutno sadrži 524 časopisa. Od toga njih 412 je aktivno, 38 je prestalo izlaziti, 63 prestalo objavljivati na Hrčku, a 11 je neaktivno. Časopise je moguće čitati i preuzeti u PDF formatu.

Na Web stranici se također navodi i objašnjenje svakog od navedenih statusa pa tako aktivan status dobivaju časopisi kojima je prošlo manje od 13 mjeseci od objave zadnjeg broja, a neaktivan oni kojima je prošlo više od 13 mjeseci. Zatim, novi časopisi su oni koji su uvršteni u Hrčak, ali još nemaju nijedan broj objavljen. Četvrti status je „suspendiran“, a označava časopise koji su suspendirani zbog povrede Hrčkovog Pravilnika. Konačno, postoje oni časopisi koji su prestali izlaziti te oni koji su prestali objavljivati na Hrčku. Važno je napomenuti da ovi statusi „ne predstavljaju informaciju o aktivnosti časopisa općenito, već pokazuju aktivnost časopisa na Hrčku“ (Hrčak, 2022).

Kao što je već ranije spomenuto, časopisi su razvrstani u 9 kategorija/znanstvenih područja, a također postoje i potpodručja koja pobliže označavaju tematike časopisa. Časopisi mogu

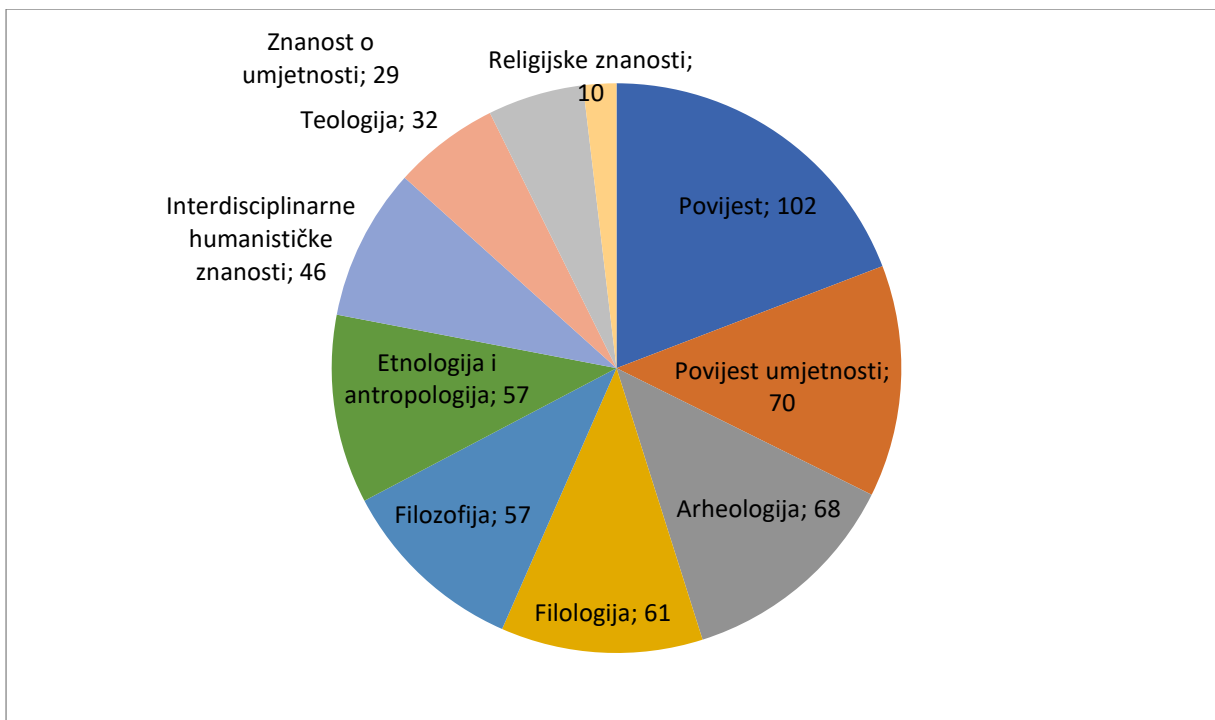
pripadati samo jednom znanstvenom području, ali isto tako ih se može naći i u više područja. Analizom broja časopisa u generalnoj podjeli dobije se sljedeći grafikon:

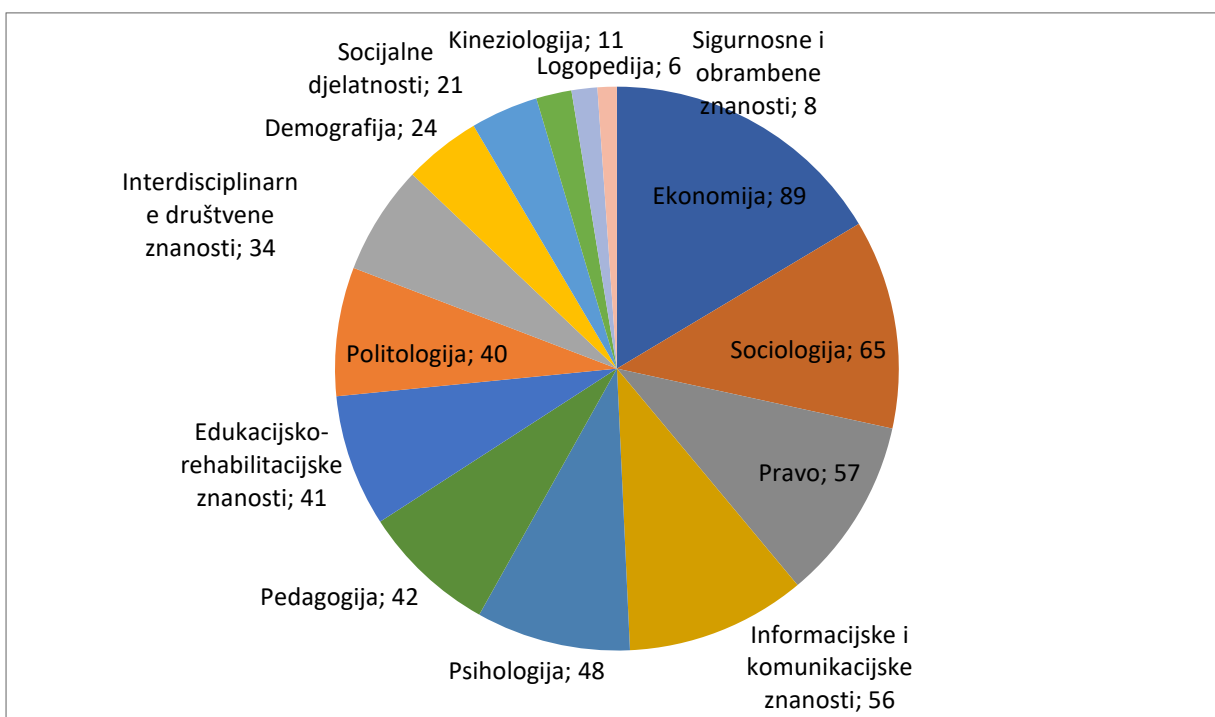
Grafikon 10. Zastupljenost naslova po znanstvenim područjima na Web stranici Hrčak

Primjećuje se kako su područje Humanističkih znanosti te područje Društvenih znanosti u vidljivom vodstvu naspram ostalih navedenih znanstvenih područja.

Za svaku od ova dva područja, napravljen je grafikon, kako bi se dobio detaljniji uvid u to kojim potpodručjima časopisi najčešće pripadaju. Kao i u prethodnoj analizi, vrijedi tvrdnja da jedan časopis može pripadati u više potpodručja.

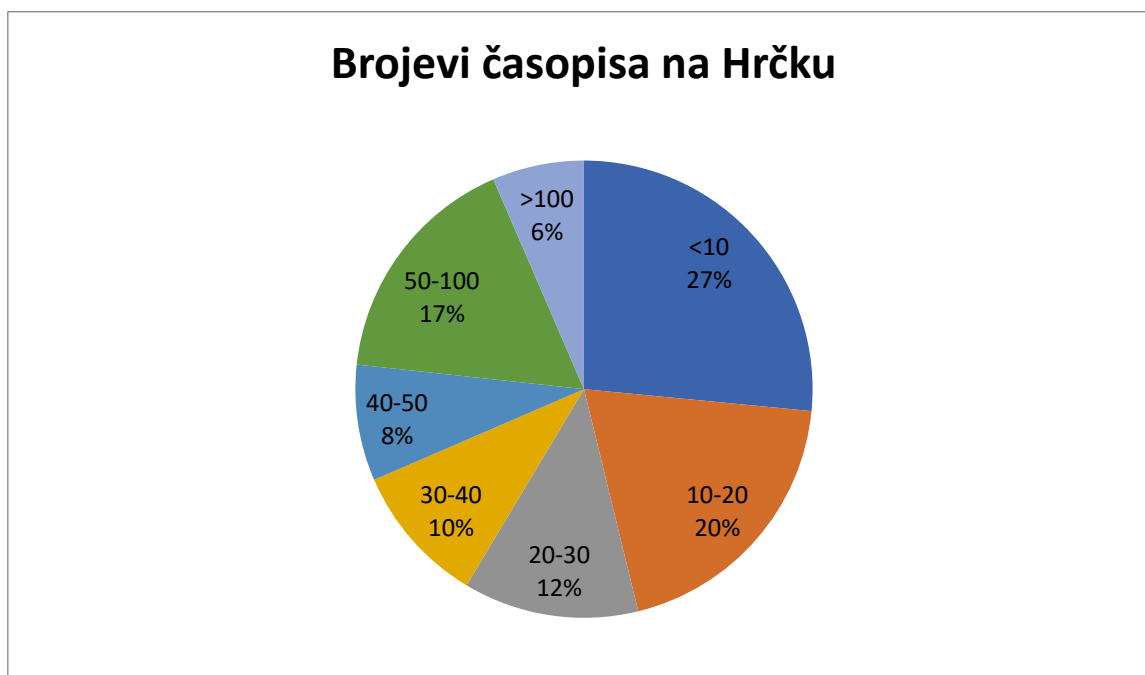
Grafikon 11. Zastupljenost naslova u području "Humanističke znanosti"

Grafikon 12. Zastupljenost naslova u području "Društvene znanosti"

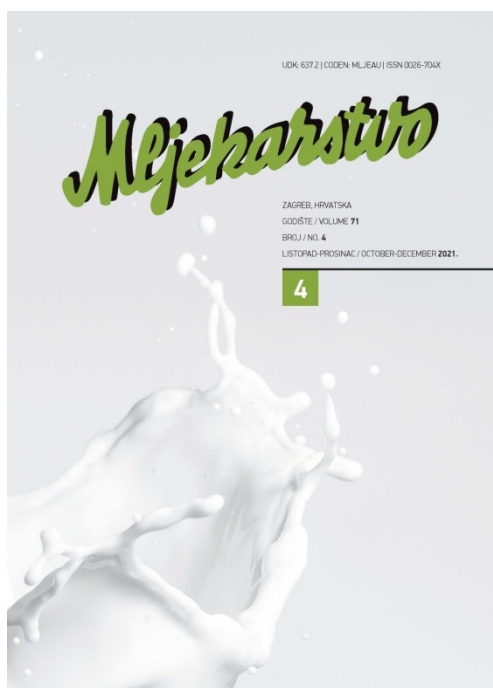
Iz grafikona 11. i 12. se moglo iščitati kako u području "Humanističkih znanosti" najviše naslova pripada područjima Povijest i Povijest umjetnosti, dok su u području "Društvenih znanosti" najzastupljenija područja Ekonomija i Sociologija.

Potom, pokušalo se pokazati koliko prosječno časopisi imaju objavljenih brojeva na Hrčku. U obzir su uzeti svi časopisi, njih 524, bez obzira jesu li aktivni, neaktivni, prestali izlaziti i slično.

Grafikon 13. Podjela časopisa s obzirom na to koliko brojeva imaju objavljenih na Hrčku

Grafikon je napravljen tako da se odredilo nekoliko kategorija – prva kategorija obuhvaća časopise koji imaju manje od 10 objavljenih brojeva na Hrčku (ne uključujući 10!), zatim, postoje kategorije za časopise koji imaju između 10 i 20 objavljenih brojeva, 20 i 30, 30 i 40, 40 i 50, 50 i 100, te je zadnja kategorija uključivala one časopise koji imaju više od 100 objavljenih brojeva. Objavljeni brojevi časopisa na portalu Hrčak analizirani su na način da su korišteni podaci dostupni u abecednom popisu časopisa na samoj Web stranici Hrčka. Ti časopisi dodani su u grafikon te se pokazalo da najviše časopisa pripada u kategoriju s manje od 10 objavljenih brojeva na Hrčku, od čega je 3%, tj. 18 časopisa imalo samo jedan broj objavljen na Hrčku. Utvrdilo se da je časopis s najviše brojeva, njih 589, časopis „Mljekarstvo: časopis za unaprjeđenje proizvodnje i prerade mlijeka“ (Hrčak, 2022). Na Hrčku je od samih početaka, od 2006. godine, a izlazi kontinuirano još od 1951. godine, 4 puta godišnje. Nakladnik mu je Hrvatska mljekarska udruga.

Slika 8. „Mljekarstvo“, časopis s najviše objavljenih brojeva na Hrčku. Preuzeto sa:

<https://hrcak.srce.hr/mljekarstvo>

Hrčak nudi i statističke podatke za posjećenost časopisa, a statistike se osvježavaju početkom svakog mjeseca. Moguće je filtriranje po vremenskom razdoblju te po područjima kojima časopisi pripadaju. Dobiveni podaci prikazuju ime časopisa, njegov status u Hrčku i datum uključivanja u Hrčak. Također, dostupne su brojke koje prikazuju posjećenost priloga i ukupnu posjećenost. Ukupna posjećenost časopisa obuhvaća otvaranje Web časopisa, sveščića, članaka te priloga u punom tekstu (Hrčak, 2022).

Najposjećeniji časopis na Hrčku je „Bogoslovska smotra“, časopis koji je na Hrčak uključen 2008. godine, a još uvijek je aktivan. Ukupno je posjećen 5767750 puta (Hrčak, 2022).

Slika 9. „Bogoslovska smotra“, najposjećeniji časopis na Hrčku. Preuzeto sa:

<https://hrcak.srce.hr/casopis/182> (30.06.2022.)

„Bogoslovska smotra“ je ujedno i jedan od najstarijih hrvatskih znanstvenih časopisa. Izlazi od 1910. godine, a nakladnik mu je Katoličko bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Kao primjeri još nekih časopisa s najvećom posjećenosti tu su „Tehnički vjesnik“ – ima 4740404 posjeta, a kao nakladnici mu se navode „Strojarski fakultet u Slavenskom Brodu te Fakultet elektrotehnike, računarstva i informacijskih tehnologija i Građevinski i arhitektonski fakultet u Osijeku“. Nakon njega slijedi već spomenuti časopis „Mljekarstvo: časopis za unaprjeđenje proizvodnje i prerade mlijeka“ s 4664790 pregleda.

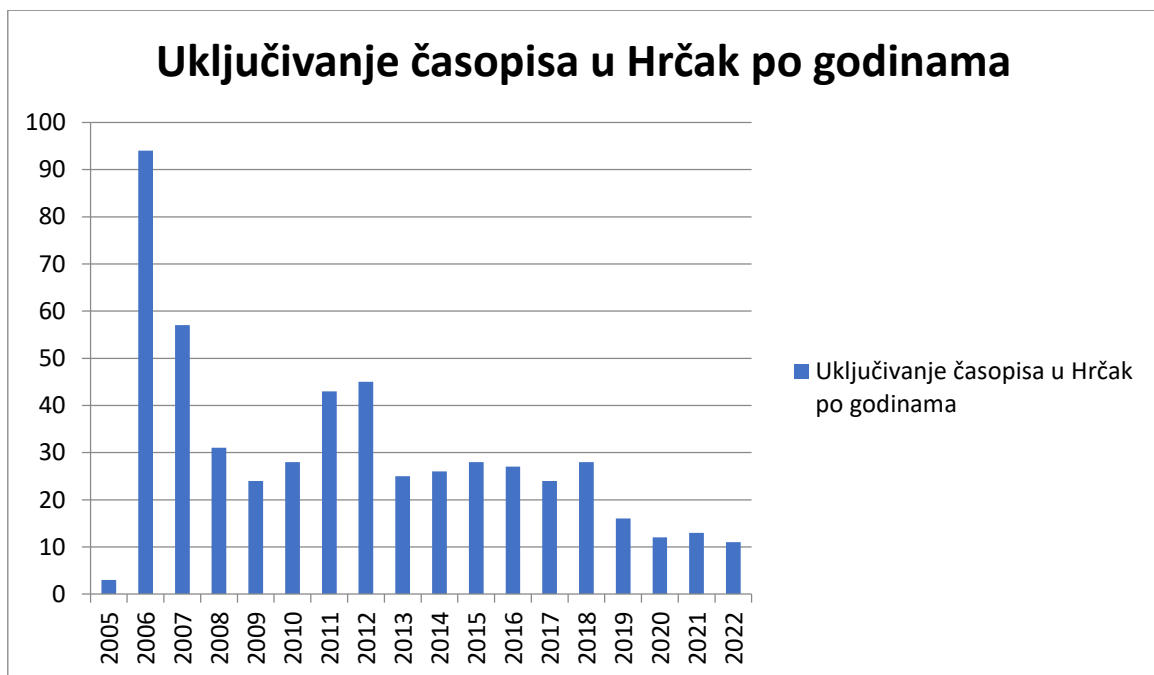
Kao časopis s najmanje pregleda, njih 42, navodi se novi časopis pod nazivom „Acta mathematica Spalatensia“, koji se na Hrčak uključio u prosincu 2021. No, ne može se doći do nikakvih dodatnih informacija o tom časopisu na Hrčku, niti se može pregledavati/čitati jer taj časopis ima status novog časopisa („časopis koji je uvršten u Hrčak, ali još nema objavljen niti jedan broj. Časopisi s ovim statusom nisu vidljivi na sučelju Hrčka dok ne objave prvi broj.“ (Hrčak, 2022)). Zbog toga, ovdje će se navesti časopis koji dolazi odmah nakon njega po broju pregleda. To je časopis „ET²eR – ekonomija, turizam, telekomunikacije i računarstvo“, sa svega 110 posjeta. Tek nedavno je uključen u Hrčak, u svibnju 2022. godine, a godina prvog izlaženja mu je 2019. Zasad na Hrčku ima objavljen tek jedan broj, a kao nakladnik mu se navodi Veleučilište u Virovitici (Hrčak, 2022).

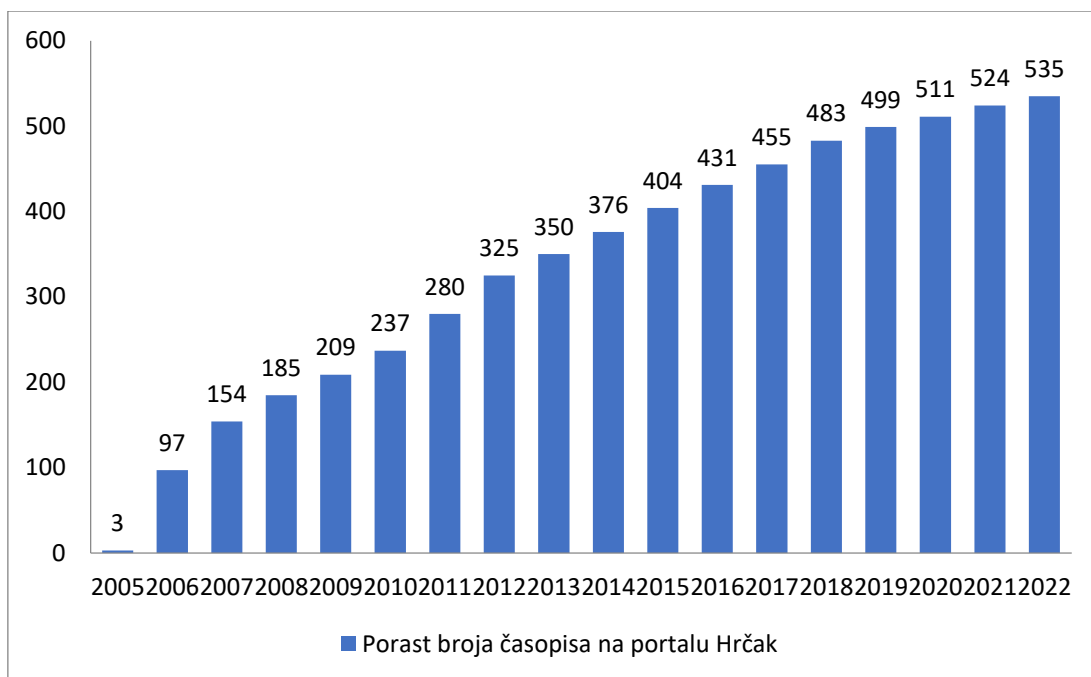
Slika 10. „ET²eR“, časopis s najmanje pregleda na Hrčku. Preuzeto sa:

<https://hrcak.srce.hr/et2er> (30.06.2022.)

Nadalje, cilj je bio putem grafikona prikazati porast broja hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa na portalu Hrčku tijekom godina.

Grafikon 14. Prikaz količine novih uključenih časopisa na portalu Hrčak po godinama

Grafikon 15. Porast broja hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa na portalu Hrčak

Iz Grafikona 14. i 15. se da iščitati kako je najviše časopisa uključeno u Hrčak 2006. godine. S vremenom broj časopisa koji se uključuju u Hrčak opada, ali to nipošto ne znači ništa negativno, samo predstavlja činjenicu kako je velika većina već uključena u Hrčak.

Iz Grafikona 14. je vidljivo kako od svog osnutka nadalje, Hrčak ima konstantan rast s obzirom na broj časopisa koji mu se pridružuju.

Razlika između 524 trenutno dostupna časopisa na Hrčku i broja od 535 časopisa koji su vidljivi u Grafikonu 14. za 2022. godinu se može objasniti time da na Hrčku postoji 11 suspendiranih časopisa o kojima nisu dostupni podaci na samom portalu.

Konačno, bitno je napomenuti kako svaki časopis koji je uključen u Hrčak treba imati odabranu „licencu, izjavu o pravu korištenja i politiku samoarhiviranja koja treba biti prisutna na naslovnici časopisa“. Također, u „Izjavi o otvorenom pristupu“ na Web stranici Hrčka, preporučuje se korištenje Creative Commons licenci (Hrčak, 2022).

7. Rasprava o analizama

U prvoj analizi bilo je riječi o četiri akademska nakladnika – University of California Press, Open Book Publishers, Amsterdam University Press te FF Press. Za svakoga od njih dan je kratki pregled njihovog osnutka i djelovanja te su navedena najčešća područja u kojima objavljuju svoje naslove. Potom su navedene značajke Web stranica spomenutih akademskih nakladnika te mogućnosti koje nude.

Nakon toga, analizirani su podaci vezani za knjige u otvorenom pristupu, dostupni na Web stranici svakog od navedenih nakladnika. Između ostaloga, u analizama su navedene godine kad je pojedini nakladnik objavio prvu knjigu u otvorenom pristupu, te je grafikonima prikazana količina knjiga objavljenih po godinama i zastupljenost naslova po tematskim kategorijama.

Slijede usporedbe dobivenih podataka iz provedenih analiza.

Tablica 1. Godina tijekom koje je pojedini nakladnik objavio prvu knjigu u otvorenom pristupu

Naziv nakladnika	Godina objavljivanja prve knjige u otvorenom pristupu
University of California Press	2015.
Open Book Publishers	2008.
Amsterdam University Press	2002.
FF Press	2018.

Dalo se zaključiti kako je od navedena četiri nakladnika Amsterdam University Press prvi krenuo s objavljivanjem knjiga u otvorenom pristupu. Naime, prva objavljena knjiga mu datira iz 2002. godine. Slijedi Open Book Publishers koji je prve knjige objavio 2008. godine, zatim University of California Press s prvim objavljenim knjigama 2015. godine te, konačno, FF Press, koji je 2018. krenuo s objavljivanjem knjiga u otvorenom pristupu.

Tablica 2. Broj objavljenih naslova u otvorenom pristupu

Naziv nakladnika	Broj objavljenih naslova
University of California Press	125
Open Book Publishers	255
Amsterdam University Press	282
FF Press	106

Iz navedene tablice se da primijetiti da oni akademski nakladnici koji su prvi počeli objavljivati knjige u otvorenom pristupu, trenutno i imaju najveći broj objavljenih knjiga. No, važno je napomenuti da, iako je FF Press najrecentniji što se tiče objavljivanja knjiga u otvorenom pristupu, nije u velikom zaostatku o odnosu na ostale navedene akademske nakladnike.

Tablica 3. Broj ponuđenih tematskih kategorija na Web stranicama nakladnika

Naziv nakladnika	Broj ponuđenih tematskih kategorija
University of California Press	76
Open Book Publishers	42
Amsterdam University Press	6 (općenitija podjela); 58 (detaljnija podjela)
FF Press	20

Ono što se moglo zaključiti iz Tablice 3. jest da University of California Press nudi najveći broj tematskih kategorija prema kojima su knjige grupirane, njih ukupno 76. Ono što treba imati na umu jest da se kod svih navedenih nakladnika, jedan naslov, ovisno o tematici, može naći u više kategorija. Amsterdam University Press je jedini nudio čak dvije vrste tematskih podjela po kategorijama, jednu općenitiju, koja se sastoji od 6 kategorija, te jednu detaljniju podjelu s 58 kategorija. Slijede Open Book Publishers s 42 tematske kategorije, te FF Press koji nudi 20 kategorija, a čije kategorije odgovaraju nazivima odsjeka na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Tablica 4. Najzastupljenije tematske kategorije

Naziv nakladnika	Najzastupljenije tematske kategorije
University of California Press	Azijske studije, Religija, Sociologija
Open Book Publishers	Europske studije, Književnost, Ekonomija, politika i sociologija
Amsterdam University Press	Film, mediji i komunikacija, Povijest, povijest umjetnosti i arheologija, Azijske studije (općenitija podjela); Sociologija i društvena povijest, Medijske studije, Politika i vlada (detaljnija podjela)
FF Press	Kroatistika, Povijest, Povijest umjetnosti

Svi od navedenih nakladnika objavljuju visokokvalitetne knjige iz područja društvenih i humanističkih znanosti. Stoga, pokušalo se utvrditi postoji li podudaranje između najzastupljenijih tematskih kategorija kojima knjige pripadaju. Za svakog nakladnika u sklopu Tablice 4. navedene su tri najzastupljenije kategorije (u slučaju Amsterdam University Press-a navedene su tri kategorije za svaku od dvije dostupne podjele). Zaključuje se da postoje preklapanja između najzastupljenijih kategorija. Naime, više puta se kao najzastupljenije kategorije na Web stranicama ovih nakladnika ponavljaju kategorije pod nazivima Sociologija, Azijske studije, Povijest, Povijest umjetnosti te Studije o medijima.

Tablica 5. Usporedba broja pregleda i preuzimanja

Naziv nakladnika	Najveći broj pregleda	Najveći broj preuzimanja
University of California Press	1367	8275
Open Book Publishers	195327	99391
Amsterdam University Press	Nema dostupnih podataka	Nema dostupnih podataka
FF Press	Nema dostupnih podataka	Podaci dostupni samo za zadnjih 12 mjeseci

Pokušalo se odgovoriti i na pitanje koji nakladnik ima najveći broj pregleda i preuzimanja na svojim knjigama, no pokazalo se da Amsterdam University Press ne nudi takvu vrstu

statističkih podataka, dok FF Press nema podataka o pregledima, a o preuzimanju nudi podatke za samo za zadnjih 12 mjeseci. Prema tome, na ovo pitanje se nije moglo odgovoriti zbog nedostatka potrebnih podataka.

Tablica 6. Dostupni formati za preuzimanje knjiga

Naziv nakladnika	Dostupni formati za preuzimanje knjiga
University of California Press	PDF, ePUB, Mobi
Open Book Publishers	PDF, HTML, XML
Amsterdam University Press	PDF, ePUB
FF Press	PDF

Konačno, ustanovljeno je da su najčešći dostupni formati za preuzimanje knjiga PDF i ePUB.

Nakon analiza vezanih za akademske nakladnike koji nude knjige u otvorenom pristupu, drugi dio analize bio je vezan za portal Hrčak. Kao i u prethodnim analizama, prvo je prikazana sama povijest i djelovanje portala, a zatim i značajke Web stranice. Nakon toga, analizirani su dostupni podaci o časopisima na Hrčku.

Tablica 7. Podaci dobiveni analizom podataka o časopisima na portalu Hrčak

Godina objavljivanja prvih časopisa	2005.
Broj dostupnih časopisa i njihov status	524 časopisa, od toga: 412 aktivno, 38 prestalo izlaziti, 63 prestalo objavljivati na Hrčku, 11 neaktivno
Broj ponuđenih tematskih područja	9 glavnih područja
Najzastupljenija područja znanosti kojima časopisi pripadaju	Humanističke znanosti – Povijest, Povijest Umjetnosti; Društvene znanosti – Ekonomija, Sociologija
Časopis s najviše objavljenih brojeva	Mljekarstvo, 589 brojeva
Najposjećeniji časopis	Bogoslovska smotra, 5767750 pregleda
Dostupni formati za preuzimanje članaka	PDF

U Tablici 6. sažeto su prikazani podaci o časopisima dobiveni analizom na Web stranici Hrčka. Ono što je zanimljivo jest to da su se među najzastupljenijim područjima kojima časopisi pripadaju pokazala područja Povijest, Povijest umjetnosti, Ekonomija i Sociologija, što su ujedno i najzastupljenija područja s knjigama u otvorenom pristupu u prethodnim analizama u ovom radu. Osim podataka navedenih u Tablici 6., zaključeno je da najviše časopisa na Hrčku ima objavljeno 10 ili manje brojeva. Također, utvrdilo se da Hrčak od svog osnutka nadalje ima kontinuiran porast časopisa na portalu.

8. Zaključak

Pojava digitalnih inačica knjiga i časopisa označava svojevrsnu tehnološku prekretnicu. Između ostaloga, ovo je omogućilo i stvaranje pokreta otvorenog pristupa, a posljedično, uloga knjiga i časopisa je uvelike dobila na značaju u znanstvenoj zajednici. Sam pokret otvorenog pristupa značajno se razvio u posljednja dva desetljeća, a za osnovni cilj ima ideju da otvorenost postane standard. Važnost otvorenog pristupa dala se primijetiti tijekom pandemije COVID-19, kad se naveliko dopustio slobodan pristup informacijama koje se tiču pandemije i mogle bi biti korisne rješavanju spomenutog problema. Ovo je rezultiralo i novim inicijativama, koje za glavno načelo imaju to da sve znanstvene publikacije budu objavljene u otvorenom pristupu. Dok su u prvom dijelu rada teorijski istražene teme e-knjiga, e-časopisa te otvorenog pristupa, drugi dio rada sastoji se od dvije analize vezane za e-knjige i e-časopise u otvorenom pristupu. S obzirom na to da otvoreni pristup s vremenom počinje imati sve važniju ulogu i u području obrazovanja, prva analiza obuhvaća četiri akademska nakladnika s opusom e-knjiga u otvorenom pristupu, dok je u drugoj analizi naglasak na e-časopisima dostupnima na središnjem hrvatskom portalu znanstvenih i stručnih časopisa, Hrčku. Analizama su prikazani povijest i djelovanje odabranih nakladnika i portala Hrčak. Između ostaloga, analizirane su tematske kategorije ponuđene na njihovim Web stranicama, kao i brojevi pregleda te preuzimanja e-knjiga i e-časopisa. Uz spoznaje poput toga koji je nakladnik počeo prvi objavljivati knjige u otvorenom pristupu te koji ima najveći broj objavljenih knjiga, došlo se i do zaključka kako se navedeni nakladnici podudaraju u tome kojim tematskim područjima im pripada najviše knjiga. Također, s ovim kategorijama su se podudarali i časopisi s portala Hrčak.

9. Literatura

1. Amazon (2022). Raspoloživo na: https://www.amazon.com/ref=nav_logo [pristupljeno: 30.08.2022.].
2. ArXiv (2022). Raspoloživo na: <https://arxiv.org/> [pristupljeno: 30.06.2022.].
3. AUP (2022). Raspoloživo na: <https://www.aup.nl/en/about> [pristupljeno: 30.06.2022.].
4. Author Services (2022a). What are the gold and green open access publishing options? [internet]. Raspoloživo na: <https://authorservices.taylorandfrancis.com/publishing-open-access/oa-green-gold/> [pristupljeno: 30.06.2022.].
5. Author services (2022b). Understanding copyright for journal authors. [internet]. Raspoloživo na: <https://authorservices.taylorandfrancis.com/publishing-your-research/moving-through-production/copyright-for-journal-authors/> [pristupljeno: 30.06.2022.].
6. Balazs, B. (2015). Pirate libraries. *Eurozine*. [internet]. Raspoloživo na: <https://www.eurozine.com/pirate-libraries/> [pristupljeno: 30.06.2022.].
7. Barnes, L. (2018). Green, Gold, Diamond, Black – what does it all mean? *Open Book Publishers*. [internet]. Raspoloživo na: <https://blogs.openbookpublishers.com/green-gold-diamond-black-what-does-it-all-mean/> [pristupljeno: 30.06.2022.].
8. Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities (2003). [internet]. Raspoloživo na: https://openaccess.mpg.de/67605/berlin_declaration_engl.pdf [pristupljeno: 30.06.2022.].
9. Bethesda Statement on Open Access Publishing (2003). [internet]. Raspoloživo na: https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/4725199/Suber_bethesda.htm?sequence=3&isAllowed=y [pristupljeno: 30.06.2022.].
10. Björk, B-C. (2017). Gold, green, and black open access. *Wiley Online Library*. [internet]. Raspoloživo na: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/leap.1096#:~:text=Recently%20an%20even%20more%20disruptive,cannot%20be%20found%20in%20repositories> [pristupljeno: 30.06.2022.].
11. Bogdanović, D. (2016). Otvoreni pristup i autorsko pravo. *Bosniaca: časopis Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine*, 21 (21), str. 15-18.

12. Brainard, J. (2021). No revolution: COVID-19 boosted open access, but preprints are only a fraction of pandemic papers. *Science* [internet]. Raspoloživo na: <https://www.science.org/content/article/no-revolution-covid-19-boosted-open-access-preprints-are-only-fraction-pandemic-papers> [pristupljeno: 30.06.2022.].
13. Budapest Open Access Initiative (2002). [internet]. Raspoloživo na: <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read/> [pristupljeno: 30.06.2022.].
14. Cambridge Dictionary. Raspoloživo na: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/e-journal> [pristupljeno: 30.06.2022.].
15. Cole, L. (2004). Back to basics: what is e-journal? *The Serials Librarian*, 47(1/2), str. 1-19.
16. Cornell University Library. Raspoloživo na: <https://www.library.cornell.edu/> [pristupljeno: 30.06.2022.].
17. Creative Commons. Raspoloživo na: <https://creativecommons.org/about/cclicenses/> [pristupljeno: 30.06.2022.].
18. Dasović, E., Petković G. i Pasanec Preprotić, S. (2015) Oblikovanje i budućnost knjižnog uveza u svijetu e-knjige. *Tehnički glasnik*, 9,4, str. 440-445.
19. DOAJ. Raspoloživo na: <https://doaj.org/about/> [pristupljeno: 30.06.2022.].
20. Edwards, R., Shulenburger, D. (2003). The High Cost of Scholarly Journals: (And What To Do About It). *Change The Magazine of Higher Learning*, 35(6), str. 10-19.
21. Elsevier. Raspoloživo na: <https://www.elsevier.com/open-access> [pristupljeno: 30.06.2022.].
22. Encyclopedia Britannica. Raspoloživo na: <https://www.britannica.com/> [pristupljeno: 30.06.2022.].
23. Errera, R. (2022). Paper Books vs eBooks Statistics, Trends and Facts. *Toner Buzz*. [internet]. Raspoloživo na: <https://www.tonerbuzz.com/blog/paper-books-vs-ebooks-statistics/> [pristupljeno: 30.06.2022.].
24. FF Open Press. Raspoloživo na: <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/about> [pristupljeno: 30.06.2022.].
25. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. *FF Press*. [internet]. Raspoloživo na: <https://web2020.ffzg.unizg.hr/ustroj/sluzbe-i-uredi/ff-press/> [pristupljeno: 30.06.2022.].

26. Gajović, S. (2018). Otvoreni pristup i digitalno okruženje znanstvenih časopisa. U: Hebrang Grgić, I., ur., *Otvorenost u znanosti i visokom obrazovanju*. Zagreb: Školska knjiga, str. 254-264.
27. Gudéon, J.-C. (2006). Open access: a symptom and a promise. U: Jacobs, N., ur., *Open Access: Key Strategic, Technical and Economic Aspects*. Oxford: Chandos Publishing, str. 27-39.
28. Haug, C. (2013). The Downside of Open-Access Publishing. *The New England Journal of Medicine*. [internet]. Raspoloživo na: http://www3.med.unipmn.it/intranet/papers/2013/NEJM/2013-02-28_nejm/nejmp1214750.pdf [pristupljeno: 30.06.2022.].
29. Hebrang Grgić, I. (2018a). *Kratka povijest knjižnica i nakladnika: s kodovima i aplikacijom*. Zagreb: Naklada Ljevak.
30. Hebrang Grgić, I. (2018b). Važnost otvorenosti za razvoj znanosti i visokog obrazovanja. U: Hebrang Grgić, I., ur., *Otvorenost u znanosti i visokom obrazovanju*. Zagreb: Školska knjiga, str. 7-11.
31. Hitchcock, S., Carr, L. i Hall, W. (1997). Web Journals Publishing: A UK Perspective. *Serials*, 10(3), str. 285–299.
32. Horvat, A., Živković, D. (2012). *Između javnosti i privatnosti: Knjižnice u vremenu e-knjige*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
33. Hrčak. Raspoloživo na: <https://hrcak.srce.hr/> [pristupljeno: 30.06.2022.].
34. *Hrvatska deklaracija o otvorenom pristupu* (2012). Raspoloživo na: https://www.srce.unizg.hr/files/srce/docs/otvoreni-pristup/hrvatska_deklaracija_o_otvorenom_pristupu.pdf [pristupljeno: 30.06.2022.].
35. Hrvatski jezični portal. Raspoloživo na: <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=main> [pristupljeno: 30.06.2022.].
36. IFLA (2020). *COVID-19 and the Global Library Field*. [internet]. Raspoloživo na: <https://www.ifla.org/covid-19-and-the-global-library-field/#services> [pristupljeno: 30.06.2022.].
37. Joute, Z. (2008). Open Library And Librarianship. *6th Convention PLANNER – 2008, Nagaland University*. Raspoloživo na:

<http://ir.inflibnet.ac.in:8080/ir/ViewerJS/#../bitstream/1944/1166/1/42.pdf> [pristupljeno: 30.06.2022.].

38. Jurilj, M., Dragičević, M. (2021). Baza DOAJ. *Zdravstveni glasnik*, 7(1), str. 102-147.
39. Katulić, T. (2018). Creative Commons ugovori: Pravni temelj otvorene kulture. U: Hebrang Grgić, I., ur., *Otvorenost u znanosti i visokom obrazovanju*. Zagreb: Školska knjiga, str. 220-233.
40. Keča, M. (2012). E-knjiga – najnoviji oblik knjige. *Knjižničar/ka: časopis Knjižničarskog društva Rijeka*, 3 (3), str. 13-24.
41. Kiley, R. (2020). Three lessons COVID-19 has taught us about Open Access publishing. *LSE* [internet]. Raspoloživo na: <https://blogs.lse.ac.uk/impactofsocialsciences/2020/10/06/39677/> [pristupljeno: 30.06.2022.].
42. Konjević, S. (2001). Elektronički časopisi. *Automatika*, 42(1-2), str. 79-83.
43. Konjević, S. (2007a). Elektronički časopisi danas. *Automatika*, 48(3-4), str. 183-188.
44. Konjević, S. (2007b). Okrugli stol Hrvatski znanstveni elektronički časopisi. *Iz naših knjižnica*, 56 (5), str. 295-296.
45. Konjević, S. (2008). Hrvatski znanstveni i znanstvenostručni časopisi u elektroničkome mrežnom okruženju. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 52(1/4), str.75-88.
46. Krelja Kurelović, E., Rako, S. i Tomljanović, J. (2013). Prihvatanje otvorenog pristupa u znanosti i obrazovanju. *Zbornik Veleučilišta u Rijeci*, 1(1), str. 1-16.
47. Legros, P., Ginsburgh, V., Dewatripont, M. (2006). *Study on the economic and technical evolution of the scientific publication markets in Europe*. [internet]. Raspoloživo na: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1058c2f8-5006-4d13-ae3f-acc6484623b9> [pristupljeno: 30.06.2022.].
48. Ločniškar-Fidler, M. (2003). Elektronska knjiga – knjiga bez papirja. *Knjižnica*, 47 (1/2), str.147-174.
49. Lukačević, S., Petr Balog, K. i Radmilović D. (2021). Čitanje u doba „korone“: Čitateljske navike građana Republike Hrvatske tijekom pandemije bolesti COVID-19. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 64(2), str.1-32.
50. Luminos. Raspoloživo na: <https://www.luminosoa.org/> [pristupljeno: 30.06.2022.].

51. Lončar, M. (2013). Elektronička knjiga i elektronički čitači kao nova usluga: iskustva i perspektive. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 56 (3), str. 101-126.
52. Milinović, M., Celjak, D. i Katić, N. (2015) Hrčak: Portal otvorenog pristupa hrvatskim znanstvenim i stručnim časopisima. (*Pogled u*) *muzejsko elektroničko nakladništvo*, str. 37-45. Raspoloživo na: <https://dabar.srce.hr/islandora/object/srce%3A81> [pristupljeno: 30.06.2022.].
53. Mučnjak, D. (2011). Creative Commons: kreativan oblik zaštite autorskih prava. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 54,4, str. 161-181.
54. Mudrak, B. (2020). What are preprints, and how do they benefit authors? *AJE Scholar*. [internet]. Raspoloživo na: <https://www.aje.com/arc/benefits-of-preprints-for-researchers/> [pristupljeno: 30.06.2022.].
55. Mukherjee, B. (2010). *Scholarly Communication In Library and Information Services*. Chandos Publishing.
56. Navjoti, D., Vasishta, S. (2007) E-journals: problem or panacea for higher education? [internet]. Raspoloživo na: https://www.researchgate.net/publication/28810552_E-journals_problem_or_panacea_for_higher_education [pristupljeno: 30.06.2022.].
57. Open Access Network (2022). *What does Open Access Mean?* [internet]. Raspoloživo na: <https://open-access.network/en/information/open-access-primers/what-does-open-access-mean> [pristupljeno: 30.06.2022.].
58. Open Book Publishers. Raspoloživo na: <https://www.openbookpublishers.com/section/14/1> [pristupljeno: 30.06.2022.].
59. Open Library. Raspoloživo na: <https://openlibrary.org/help/faq/borrow> [pristupljeno: 30.06.2022.].
60. Otvorena znanost (2022). *Otvoreni pristup*. [internet]. Raspoloživo na: <https://www.otvorena-znanost.hr/otvoreni-pristup/> [pristupljeno: 30.06.2022.].
61. Persic, A., Beigel F., Hodson, S. i Oti-Boateng, P. (2021) The time for open science is now. *UNESCO Science Report 2021*, str. 12-16.
62. Plan S. Raspoloživo na: <https://www.coalition-s.org/> [pristupljeno: 30.06.2022.].

63. Pravilnik Portala hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa – Hrčak (2021). [internet]. Raspoloživo na: <https://hrcak.srce.hr/docs/Pravilnik-Hrcak-20210705.pdf> [pristupljeno: 30.06.2022.].
64. Project Gutenberg [internet]. Raspoloživo na: <https://www.gutenberg.org/> [pristupljeno: 30.06.2022.].
65. Research information (2022). *Journal Citation Reports 2022 published by Clarivate*. [internet]. Raspoloživo na: <https://www.researchinformation.info/news/journal-citation-reports-2022-published-clarivate> [pristupljeno: 29.08.2022.].
66. Rettberg, N. (2018). *The worst of both worlds: Hybrid Open Access*. [internet]. Raspoloživo na: <https://www.openaire.eu/blogs/the-worst-of-both-worlds-hybrid-open-access?highlight=WyJvcGVuIiwjJ29wZW4iLCInb3BlbiciLCInb3BlbicsJ2Nsb3NlZCciLCInb3BlbicuIiwjYWNjZXNzIiwjYWNjZXNzJywiLCJhY2Nlc3MnIiwjJ2FjY2VzeyIsImFjY2VzcyuIiwib3BlbiBhY2Nlc3MiXQ> [pristupljeno: 30.06.2022.].
67. RUB (2022). *Open Access*. [internet]. Raspoloživo na: <https://www.ruhr-uni-bochum.de/oa/types.html.en> [pristupljeno: 30.06.2022.].
68. Sci-Hub. Raspoloživo na: <https://sci-hub.se/about> [pristupljeno: 30.06.2022.].
69. Science and media museum (2020). *A short history of the Internet*. [internet]. Raspoloživo na: <https://www.scienceandmediamuseum.org.uk/objects-and-stories/short-history-internet> [pristupljeno: 30.06.2022.].
70. Sibeles, F. (2013) The Evolution of Open Access: a brief history. *SciELO in Perspective*. [internet]. Raspoloživo na: <https://blog.scielo.org/en/2013/10/21/the-evolution-of-open-access-a-brief-history/#.YwzjCnZByUk> [pristupljeno: 30.06.2022.].
71. Smits, R.J., Pells, R. (2022). *Plan S for Shock: Science. Shock. Solution. Speed*. London: Ubiquity Press.
72. Soanes, A. (2006). *Oxford Dictionary of English*. Second edition. Oxford: Oxford University Press.
73. Srce (2021). Portal Hrčak slavi 15 godina. [internet]. Raspoloživo na: <https://www.srce.unizg.hr/vijesti/portal-hrcak-slavi-15-godina/objav2021-02-08> [pristupljeno: 30.06.2022.].
74. Suber, P. (2008). Gratis and libre open access. *SPARC Open Access Newsletter*, 124.

75. Suber, P. (2012). *Open Access*. The MIT Press.
76. Sudarević, A. (2018). Elektronička knjiga i marketing elektroničkog nakladništva u Hrvatskoj. *Knjižničarstvo: glasnik Društva knjižničara Slavonije, Baranje i Srijema*, 22 (1-2), str.77-96.
77. Swoger, B. (2012). Why are journals so expensive? *Scientific American* [internet]. Raspoloživo na: <https://blogs.scientificamerican.com/information-culture/why-are-journals-so-expensive/> [pristupljeno: 30.08.2022.].
78. Taylor & Francis Online (2022). *Journal of Coordination Chemistry* [internet]. Raspoloživo na: <https://www.tandfonline.com/pricing/journal/gcoo20> [pristupljeno: 30.08.2022.].
79. Tóth, T. (2006). Centralni portal znanstvenih časopisa Hrvatske – HRČAK. *Iz naših knjižnica*, 55 (3), str. 143-145.
80. UNESCO (2015). *Concepts of openness and open access* [internet]. Raspoloživo na: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000232207> [pristupljeno: 30.06.2022.].
81. University of California Press. Raspoloživo na: <https://www.ucpress.edu/about> [pristupljeno: 30.06.2022.].
82. University of Massachusetts Lowell Library (2022). Predatory Journals. [internet]. Raspoloživo na: <https://libguides.uml.edu/c.php?g=563165&p=5352967> [pristupljeno: 30.06.2022.].
83. Z-lib. Raspoloživo na: <https://z-lib.org/> [pristupljeno: 30.06.2022.].
84. Živković, D. (2001). *Elektronička knjiga*. Zagreb: Multigraf.
85. Welling, P., Bukvova, H., Nyman, L., Björk B-C., Hedlund, T. (2011). The Development of Open Access Journal Publishing from 1993 to 2009. *PLoS ONE*, 6(6).

Popis slika

Slika 1. Snimka zaslona naslovne stranice University of California Press

Slika 2. Snimka zaslona naslovne stranice Open Book Publishers

Slika 3. Podjela čitatelja po kontinentima (Open Book Publishers)

Slika 4. Snimka zaslona naslovne stranice Amsterdam University Press

Slika 5. Snimka zaslona naslovne stranice FF Open Press

Slika 6. Naslovna stranica portala Hrčak 2006. godine

Slika 7. Snimka zaslona naslovne stranice portala Hrčak danas

Slika 8. „Mljekarstvo“, časopis s najviše objavljenih brojeva na Hrčku

Slika 9. „Bogoslovska smotra“, najposjećeniji časopis na Hrčku

Slika 10. „ET²eR“, časopis s najmanje pregleda na Hrčku

Popis tablica

Tablica 1. Godina tijekom koje je pojedini nakladnik objavio prvu knjigu u otvorenom pristupu

Tablica 2. Broj objavljenih naslova u otvorenom pristupu

Tablica 3. Broj ponuđenih tematskih kategorija na Web stranicama nakladnika

Tablica 4. Najzastupljenije tematske kategorije

Tablica 5. Usporedba broja pregleda i preuzimanja

Tablica 6. Dostupni formati za preuzimanje knjiga

Tablica 7. Podaci dobiveni analizom podataka o časopisima na portalu Hrčak

Popis grafikona

Grafikon 1. Zastupljenost naslova po tematskim kategorijama na Web stranici University of California Press

Grafikon 2. Broj objavljenih knjiga po godinama (University of California Press)

Grafikon 3. Zastupljenost naslova po tematskim kategorijama na Web stranici Open Book Publishers

Grafikon 4. Broj objavljenih knjiga po godinama (Open Book Publishers)

Grafikon 5. Općenitija podjela knjiga po kategorijama na Web stranici Amsterdam University Press

Grafikon 6. Zastupljenost naslova po tematskim kategorijama na Web stranici Amsterdam University Press

Grafikon 7. Broj objavljenih knjiga po godinama (Amsterdam University Press)

Grafikon 8. Zastupljenost naslova po tematskim kategorijama na Web stranici FF Open Press

Grafikon 9. Broj objavljenih knjiga po godinama (FF Open Press)

Grafikon 10. Zastupljenost naslova po znanstvenim područjima na Web stranici Hrčak

Grafikon 11. Zastupljenost naslova u području "Humanističke znanosti"

Grafikon 12. Zastupljenost naslova u području "Društvene znanosti"

Grafikon 13. Podjela časopisa s obzirom na to koliko brojeva imaju objavljenih na Hrčku

Grafikon 14. Prikaz količine novih uključenih časopisa na portalu Hrčak po godinama

Grafikon 15. Porast broja hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa na portalu Hrčak

E-knjige i e-časopisi u otvorenom pristupu

Sažetak

U prvom dijelu rada definirani su pojmovi e-knjiga, e-časopis i otvoreni pristup. Prikazani su njihova povijest, obilježja te prednosti i nedostaci. U drugom dijelu rada nalaze se dvije analize. Prva analiza vezana je za e-knjige. Točnije, analizirane su Web stranice četiri akademska nakladnika koji nude opus knjiga u otvorenom pristupu - University of California Press, Open Book Publishers, Amsterdam University Press te hrvatski akademski nakladnik, FF Press. Uspoređeni su statistički podaci, poput toga koliko koji nakladnik objavljuje knjiga na godišnjoj razini, u kojim tematskim kategorijama je zastupljeno najviše knjiga i slično. Druga analiza vezana je za e-časopise u otvorenom pristupu dostupne na portalu Hrčak. Pokušalo se odgovoriti na pitanja poput toga kakva je zastupljenost časopisa po tematskim kategorijama, koji e-časopisi imaju najviše pregleda i koji imaju najviše objavljenih brojeva.

Ključne riječi: e-knjige, e-časopisi, otvoreni pristup, Hrčak

E-books and e-journals in open access

Summary

In the first part of the paper, the terms e-book, e-journal and open access are defined. Their history, characteristics and advantages and disadvantages are presented. In the second part of the paper, there are two analyses. The first analysis is related to e-books. More specifically, the websites of four academic publishers that offer an opus of books in open access were analyzed - University of California Press, Open Book Publishers, Amsterdam University Press and the Croatian academic publisher, FF Press. Statistical data were compared, such as how many books each publisher publishes annually, in which thematic categories the most books are represented, and similar to it. The second analysis is related to open access e-journals available on the Hrčak portal. An attempt was made to answer questions such as the representation of journals by thematic categories, which e-journals have the most views and which have the most published issues.

Keywords: e-books, e-journals, open access, Hrčak